

Ο ΔΙΚΑΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (BELLUM JUSTUM) ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ*

Κωνσταντίνος Αντωνόπουλος

LL.M. (Cantab), Ph.D. (Nottingham) - Λέκτορας Νομικής ΔΠΘ

1. Εισαγωγή

Η έννοια του *δικαίου πολέμου* (*bellum justum*) στο διεθνές δίκαιο αφορά το φαινόμενο της χρήσης ένοπλης βίας μεταξύ πολιτειών. Η χρήση ένοπλης βίας ως διεθνές φαινόμενο ανάγεται ιστορικά στην μακρινή αρχαιότητα και προηγείται της εμφάνισης των «Κρατών», όπως είναι σήμερα γνωστές στη σύγχρονη πολιτική σκέψη οι συστατικές μονάδες της σύγχρονης διεθνούς κοινωνίας. Η προσπάθεια περιβολής μιας κατάστασης αποτρόπαιης, όπως η χρήση ένοπλης βίας, με τον μανδύα της «δικαιοσύνης» εμφανίσθηκε και αναπτύχθηκε θεωρητικά (στην Δυτική Ευρώπη) κατά τον Μεσαίωνα, ύστερα από την επικράτηση του Χριστιανισμού στον γεωγραφικό χώρο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τον 4ο μ.Χ. αιώνα. Ειδικότερα, η διατύπωση και ανάπτυξη της θεωρίας του *bellum justum* φαίνεται ότι εξυπηρέτησε ένα διπλό σκοπό. Από τη μια πλευρά, απετέλεσε μια απόπειρα συμβιβασμού μεταξύ της θεμελιακά ειρηνιστικής Χριστιανικής θρησκείας, ως δόγματος ή κοσμοθεωρίας, και της θέσης της ως αναγνωρισμένης, αποδεκτής ή επίσημης θρησκείας μιας πολιτικής οντότητας, η οποία έκανε χρήση της ένοπλης βίας για την προαγωγή ή προστασία των συμφερόντων της πολύ πριν εμφανισθεί ο Χριστιανισμός και δεν αναμένονταν να εγκαταλείψει αυτή την πρακτική εξαιτίας του τελευταίου. Από την άλλη πλευρά προσέφερε στην πολιτική ηγεσία την δυνατότητα προσφυγής σε ένοπλη βία επιστρατεύοντας υψηλές αρχές «δικαιοσύνης», επικροτούμενες από τον Χριστιανισμό, οι οποίες αποσκοπούσαν στην ανύψωση του ηθικού του λαού και του στρατού, καθώς επίσης και στην αποδοχή από την κοινή γνώμη μιας πολεμικής προσπάθειας, της οικονομικής δαπάνης και τις απώλειες, που αυτή συνεπάγονταν, εμφανίζοντας την ως «ηθική» και «δίκαιη». Επιπλέον, η ανάγκη «ηθικής» έστω αιτιολόγησης της προσφυγής σε ένοπλη βία, παραπέμπει σε μια γενικότερη τάση της ρύθμισης της χρήσης ένοπλης βίας, η οποία ιστορικά παρατηρείται στις αρχαίες κοινωνίες και η εξέλιξή της οδήγησε κατά τον 20ο αιώνα στην απαγόρευση από το διεθνές δίκαιο της χρήσης ένοπλης βίας.

* Ο συγγραφέας είναι ευγνώμων στον Καθηγητή κ. Ιωάννη Σχινά, Πρόεδρο του Τμήματος Νομικής-ΔΠΘ για τη μελέτη του κειμένου και τις υποδείξεις του.

Η έννοια του *bellum justum* επεδίωξε να εισάγει ένα ουσιαστικό κανονιστικό πλαίσιο ορισμού των προϋποθέσεων και του τρόπου άσκησης ένοπλης βίας από μια πολιτεία εναντίον άλλης. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, παρόλο που οι διαμορφωτές της προσέδωσαν μορφή κανονιστική, με την έννοια της απαρίθμησης περιπτώσεων στις οποίες ένας πόλεμος θεωρούνταν «δίκαιος», το φάσμα του *bellum justum* ήταν τόσο ευρύ, ώστε να αποσκοπεί να περιβάλει με τον μανδύα της «δικαιοσύνης» μια διεθνή πρακτική αποδεχόμενη κατ' αρχήν την προσφυγή σε ένοπλη βία. Με άλλα λόγια, η έννοια του *bellum justum* δεν αντανakλούσε προηγούμενη συνεπή διεθνή πρακτική, η οποία την εισήγαγε ως εξαίρεση σε ήδη ισχύοντα απαγορευτικό κανόνα για τη χρήση ένοπλης βίας. Μάλλον, αποτελούσε μια *ex post facto* προσπάθεια να προσαρμοσθεί μια πάγια και ευρέως δοκιμασμένη πρακτική με τις αρχές της «χριστιανικής ηθικής».

Επιπλέον, η εισαγωγή ως προϋπόθεσης της επιτρεπτής χρήσης ένοπλης βίας των αρχών «δικαιοσύνης» και όχι προϋποθέσεων σαφώς καθορισμένων που να αποτελούν κριτήρια «αιτιολογημένης» χρήσης ένοπλης βίας (όπως, π.χ., η περίπτωση της νόμιμης άμυνας), είχε ως συνέπεια να στηρίζεται όλο το οικοδομήμα του *bellum justum* σε ένα καθαρά υποκειμενικό και ασαφές κριτήριο. Το τι είναι ή δεν είναι «δίκαιο» ποικίλει ανάλογα με τις κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές αντιλήψεις ενός υποκειμένου στα πλαίσια μιας ορισμένης χρονικής περιόδου ή συγκυρίας. Επίσης, δύο αντικρουόμενες πολιτικές είναι δυνατόν να παρουσιασθούν ως «δίκαιες» με πειστικά επιχειρήματα η κάθε μια. Σ' αυτή την περίπτωση, ποιος θα κρίνει τον «δίκαιο» ή όχι χαρακτήρα τους; Το φεουδαρχικό περιβάλλον του Μεσαίωνα πρόσφερε ως λύση αντικειμενικού ορισμού του δίκαιου χαρακτήρα ενός πολέμου την κρίση του Ανωτάτου άρχοντα στον οποίο οι φεουδάρχες ηγεμόνες ήταν υποτελείς - π.χ. ο Αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας - ή του Πάπα. Η εμφάνιση, όμως, των εθνικών Κρατών κατά την Αναγέννηση, ανέτρεψε την όποια χρησιμότητα του τρίτου αμερόληπτου κριτή και έφερε στο προσκήνιο το λανθάνον στοιχείο του όλου θεωρητικού οικοδομήματος: της «υποκειμενικής δικαιοσύνης». Διότι, τα εθνικά Κράτη ήταν κυρίαρχα και ανεξάρτητα, δεν υπάγονταν και δεν αναγνώριζαν καμία «εξουσία» ανώτερη και έξω από αυτά. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, το οποίο από τον 17ο αιώνα ως σήμερα χαρακτηρίζει σε γενικές γραμμές την μορφή της διεθνούς κοινωνίας, είναι πρακτικά αδύνατο να εφαρμοσθεί η θεωρία του *bellum justum*. Οι αντικρουόμενες πολιτικές δύο Κρατών οι οποίες φθάνουν στο σημείο να επιδιώκεται η υλοποίησή τους με προσφυγή στην ένοπλη βία, είναι δυνατόν να υποστηριχθούν ως «δίκαιες» εξίσου πειστικά προς κάθε τρίτο. Επομένως, η χρήση ένοπλης βίας, ως φαινόμενο στις διεθνείς σχέσεις, μπορεί να αντιμετωπισθεί με δύο τρόπους: είτε να γίνει αποδεκτή ως μια πραγματικότητα την οποία το διεθνές δίκαιο δεν έχει άλλη επιλογή από να την δεχθεί [ως αναγκαίο κακό] είτε να περιορισθεί ή να απαγορευθεί με βάση κανόνες του διεθνούς δικαίου.

Η δημιουργία της διεθνούς κοινωνίας με συστατική βάση τον θεσμό του «Κράτους» είχε ως συνέπεια, αρχικά, την αποδοχή του «πολέμου» ως μια πραγματικότητα ανεξάρτητη από τη «δικαιοσύνη» του αντικειμενικού του σκοπού (18ος αιώνας - 1914), τον περιορισμό της προσφυγής σε πόλεμο (Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών) και, τέλος, την απαγόρευση της χρήσης ένοπλης βίας (Χάρτης του ΟΗΕ). Έτσι, το διεθνές δίκαιο εξελίχθηκε, όσον αφορά τον πόλεμο, από την αποδοχή του «δικαίου» πολέμου (*bellum justum*) στην αποδοχή του «δικαιολογημένου» ή «αιτιολογημένου» σύμφωνα με το νόμο πολέμου (*bellum legale*).

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται, αρχικά, τις απόπειρες ρύθμισης της χρήσης ένοπλης βίας κατά την Ελληνική Αρχαιότητα και Ρώμη, ως ιστορικά προηγούμενη της εμφάνισης και ανάπτυξης της θεωρίας του *bellum justum*. Στη συνέχεια, συζητείται το περιεχόμενο και η εξέλιξη της έννοιας του δικαίου πολέμου κατά τον Μεσαίωνα, στην Δύση, το Βυζάντιο και το Ισλάμ. Τέλος, συζητείται η εγκατάλειψη του δόγματος του δικαίου πολέμου και οι απόπειρες επανεμφάνισής του στην σύγχρονη εποχή.

2. Η ρύθμιση της προσφυγής σε πόλεμο στην Αρχαία Ελλάδα και Ρώμη

2. α. Η Κλασική Ελληνική Αρχαιότητα

Παρόλο που ο πόλεμος αποδοκιμάζονταν σε κείμενα της Αρχαιότητας¹ η νομιμότητα του δεν αμφισβητούνταν². Εκείνο το οποίο είναι σημαντικό, είναι ότι η πρακτική των Αρχαίων Ελληνικών πολέμων επέμενε στην ύπαρξη αιτίας για την προσφυγή σε πόλεμο. Έτσι, «... Ακόμη και κατά τη διάρκεια των ηρωικών χρόνων στην Ελλάδα, κανένας πόλεμος δεν αναλαμβάνονταν, χωρίς την επίκληση από τους εμπολέμους κάποιας συγκεκριμένης αιτίας, η οποία αποτελούσε ισχυρή και επαρκή αιτιολογία για τον πόλεμο, και χωρίς προηγούμενη απαίτηση ικανοποίησης για βλάβη ή εκπλήρωσης απαιτήσεων ...»³. Επίσης, η πρακτική των Ελληνικών πολέμων έφθασε στο σημείο της ίδρυσης θεσμικών φορέων ειρηνικής επίλυσης των διαφορών μέσω της προσφυγής σε διαιτησία (αμφικτιονίες)⁴, της σύστασης συμ-

¹ Βλ. π.χ. Αριστοφάνους *Λυσιστράτη*.

² Βλ. Στ. Σεφεριάδη., *Μαθήματα Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου, Βιβλίου Β', Διεθνείς Διαφοραί και Συγκρούσεις, Αθήναι 1928-1929*, σ. 244.

³ Βλ. Colleman Phillipson, *International Law and Custom of Ancient Greece and Rome, vol. ii, London 1911*, σ. 179, παρατίθεται στον I. Brownlie, *International law and the Use of Force by States, Oxford 1963*, σσ. 3-4.

⁴ Βλ. Στ. Σεφεριάδη, *Μαθήματα Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου, Βιβλίου Α', Αθήναι 1937*, σσ. 77-81. Κ. Ιωάννου, *Εισαγωγή στην Οργάνωση της Διεθνούς Κοινωνίας, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Τεύχος Α', 1978*, σσ. 54-57. Οι αμφικτιονίες, με πιο γνωστή την Αμφικτιονία

φώνων συλλογικής ασφάλειας⁵ της αναγνώρισης της ατομικής ποινικής ευθύνης και δίωξης, για πράξεις αντίθετες προς τους κανόνες διεξαγωγής των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η τελευταία διαπίστωση υποστηρίζεται από την δίκη και καταδίκη σε θάνατο του Αθηναίου ναυάρχου Φιλοκλή, και όλων των Αθηναίων αιχμαλώτων, από τον Σπαρτιάτη ναύαρχο Λύσανδρο, μετά την ήττα των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς, κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο το 404 π.Χ. Οι Αθηναίοι προσήχθησαν σε δίκη ενώπιον της Συνέλευσης των Συμμάχων των Λακεδαιμονίων, κατηγορούμενοι για όλες τις παρανομίες που είχαν διαπράξει έως τότε. Ειδικότερα, ο Φιλοκλής κατηγορήθηκε ότι διέταξε να ριχθούν στην θάλασσα τα πληρώματα δύο τριηρών του Πελοποννησιακού στόλου και ότι είχε αποφασίσει, σε περίπτωση νίκης των Αθηναίων, να αποκόψει το δεξί χέρι όλων των αντιπάλων αιχμαλώτων. Είναι σημαντικό, ότι ο Λύσανδρος, απευθυνόμενος στον Φιλοκλή, θεώρησε ότι οι πράξεις του τελευταίου συνιστούσαν παρανομία κατά των Ελλήνων, ως σύνολο, και όχι μόνον κατά των Λακεδαιμονίων και των συμμάχων τους⁶.

Η επίκληση λόγων, οι οποίοι δικαιολογούν ή αιτιολογούν την προσφυγή σε πόλεμο στην Αρχαία Ελλάδα, είναι δυνατό να διαπιστωθεί έχοντας ως παράδειγμα τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Ο Θουκυδίδης⁷, ο ιστορικός του συγκεκριμένου πολέμου, αφιέρωσε το Πρώτο Βιβλίο της Ιστορίας του στις αιτίες του και από την παράθεση των γεγονότων είναι δυνατόν να συναχθούν συμπεράσματα για τους λόγους που αποτελούσαν την βάση για νόμιμη προσφυγή σε ένοπλη βία κατά την κλασική Ελληνική Αρχαιότητα. Ο λόγος για τον οποίο ο γράφων στηρίζεται στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, είναι ο χαρακτήρας και η έκταση της συγκεκριμένης σύρραξης. Σ' αυτόν ενεπλάκησαν οι δύο μεγάλες δυνάμεις της εποχής (Αθήνα και Σπάρτη) και οι σύμμαχοι της κάθε μιας. Η γεωγραφική έκταση των στρατιωτικών επιχειρήσεων ήταν πρωτοφανής και εντυπωσιακή: οι στρατιωτικές επιχειρήσεις έλαβαν χώρα σε όλο τον Ελλαδικό χώρο και τη Σικελία. Πρόκειται για την μεγαλύτερη σε ένταση, έκταση και χρονική διάρκεια (είκοσι επτά έτη) ένοπλη σύρραξη της κλασικής Αρχαιότητας, η οποία διεξήχθη μεταξύ Πολιτειών τις οποίες χαρα-

των Δελφών, αποτελούν ιστορικά τις πρώτες απόπειρες θεσμικής οργάνωσης ειρηνικής επίλυσης διαφορών και συλλογικής ασφάλειας, οι οποίες, τηρουμένων των αναλογιών, παρουσιάζουν ομοιότητες με την Κοινωνία των Εθνών και τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών.

⁵ Βλ. G. Τένέκιδες, *Droit International et Communautés Fédérales dans la Grèce de Cités*, 90 *RCADI* 475 (1956 II), σσ. 547-551. Ιωάννου, ό.π. 4, σσ. 57-59.

⁶ Ξενοφώντος *Ελληνικά*, Β. Ι. 30-32, μετάφραση Μ. Δαφέρμος (Εκδόσεις Ι. Ζαχαρόπουλος). G. Maridakis, *Un Précédent de Nuremberg tiré de l' Histoire de la Grèce Ancienne*, 5 *Revue Hellénique de Droit International* 1 (1952), σσ. 3-5.

⁷ Θουκυδίδου *Ιστορία*, μετάφραση Άγγελου Βλάχου, Τόμος Πρώτος, Εκδόσεις Ηριδανός.

κτήριζε ένα κοινό σύστημα διαπολιτειακού δικαίου. Συνεπώς, θα ήταν δυνατόν να αποτελέσει σημείο αναφοράς για να διαπιστωθεί η θέση των Αρχαίων Ελλήνων όσον αφορά το δικαίωμα προσφυγής σε πόλεμο. Το διαπολιτειακό δίκαιο, το οποίο ίσχυε στις σχέσεις μεταξύ των Αρχαίων Ελληνικών πόλεων, διαμορφώθηκε από αυτές τις ίδιες για να ρυθμίζουν, κατ' αρχήν, τις μεταξύ τους σχέσεις, ανεξάρτητα από τον αν οι Έλληνες αποδεχόταν την ισχύ των ίδιων κανόνων στις σχέσεις τους με άλλους λαούς, μη Έλληνες⁸. Επομένως, η καταγραφή από τον Θουκυδίδη των απόψεων των εκπροσώπων των Ελληνικών πόλεων, οι οποίες εκφράστηκαν στην Εκκλησία του Δήμου της Αρχαίας Αθήνας και στις συνελεύσεις της Πελοποννησιακής Συμμαχίας πριν την έναρξη του πολέμου, φαίνεται να αντανakλά το ισχύον διαπολιτειακό δίκαιο του δικαιώματος προσφυγής σε πόλεμο στην Αρχαία Ελλάδα.

Ο Θουκυδίδης αναφέρει ευθέως ότι « ... Η πραγματική, βέβαια, αλλά ανομολόγητη αιτία [του Πελοποννησιακού πολέμου] ήταν, ..., το ότι η μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας φόβισε τους Λακεδαιμόνιους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν ...»⁹.

⁸ Πρβλ. Σεφεριάδη ό.π. 4, σσ. 81-82.

⁹ *Θουκυδίδου Ιστορία*, Α, 23-24. Η Αθήνα αναδείχθηκε σε μεγάλη ναυτική δύναμη την επομένη των Περσικών Πολέμων. Η απροθυμία της Σπάρτης να συνεχίσει να έχει την ηγεσία της Συμμαχίας των Ελληνικών πόλεων κατά των Περσών μετά από τη κατάληψη του Βυζαντίου το 478 π.Χ. και η αυταρχική συμπεριφορά του Σπαρτιάτη βασιλιά Πανσανία, οδήγησαν στην διάσπαση της λεγόμενης Ελληνικής Συμμαχίας. Αυτό είχε ως συνέπεια οι Ελληνικές πόλεις, κυρίως της Ιωνίας, να δεχθούν την Αθήνα, ως ηγέτιδα του αγώνα για την εκδίωξη των Περσών από τη Θράκη, τα παράλια της Μ. Ασίας και την Κύπρο. Η Αθήνα, ήδη μεγάλη ναυτική δύναμη, ανταποκρίθηκε στην πρόκληση μη αρκούμενη απλά στην ηγεσία ενός χαλαρού συνασπισμού πόλεων, αλλά ιδρύοντας την Αθηναϊκή Συμμαχία το 478-477 π.Χ., δίνοντας έτσι στην όλη προσπάθεια χαρακτήρα περισσότερο συνεκτικό και μόνιμο, ο οποίος υπερέβαινε τον άμεσο σκοπό του, δηλαδή την αντιμετώπιση του Περσικού κινδύνου. Η Αθηναϊκή Συμμαχία, την εποχή που ιδρύθηκε, εξυπηρέτησε την ανάγκη των μικρών Ελληνικών πόλεων για προστασία έναντι του τότε πραγματικού Περσικού κινδύνου και έδωσε την δυνατότητα στην Αθήνα για πολιτική και οικονομική κυριαρχία στον Ελληνικό χώρο. Η Συμμαχία ήταν απεριόριστης χρονικής διάρκειας και προέβλεπε ότι οι σύμμαχοι θα είχαν τους ίδιους εχθρούς και τους ίδιους φίλους. Το ποιος ήταν ο κοινός εχθρός δεν προσδιορίστηκε και δεδομένης της κυρίαρχης θέσης της Αθήνας στην συμμαχία θα ήταν δυνατόν οι σύμμαχοι να κληθούν να δράσουν εναντίον πιθανών εχθρών της Αθήνας. Ορίζονταν, ακόμη, ότι κάθε πόλη-μέλος της συμμαχίας ήταν ελεύθερη και ανεξάρτητη και ότι είχε την υποχρέωση να συνεισφέρει χρήματα και πλοία για της ανάγκες της συμμαχίας. Πολλές πόλεις προτίμησαν να συνεισφέρουν μόνον χρήματα αντί πλοίων, αποφεύγοντας έτσι την υποχρέωση να εκστρατεύουν. Αυτό είχε ως συνέπεια την περαιτέρω αύξηση της οικονομικής, πολιτικής και ναυτικής ισχύος της Αθήνας. Οι υποχρεώσεις των εισφορών που ανέλαβαν οι σύμμαχοι ήταν αρκετά υψηλές και έγιναν αβίαστα αποδε-

Η αύξηση της πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής (ναυτικής) ισχύος της Αθήνας αναφέρεται ευθέως ως απειλή για τα μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας (του αντίπαλου συνασπισμού προς την Αθηναϊκή Συμμαχία, με ηγέτιδα την Σπάρτη). Αλλά, δεν φαίνεται να θεωρείται από μόνη της ως αυτόνομη βάση προσφυγής σε πόλεμο. Φαίνεται, μάλλον, να εκλαμβάνεται ως ένα γενικό πλαίσιο της κατάστασης πραγμάτων για την ερμηνεία ως εχθρικών ορισμένων συγκεκριμένων ενεργειών της Αθήνας, οι οποίες δεν κρίνονται μεμονωμένα, αλλά ο παράνομος χαρακτήρας τους κρίνεται με βάση τη γενικότερη πολιτική ηγεμονίας της τελευταίας. Χαρακτηριστική είναι η άποψη των Κορινθίων στη συνέλευση της Πελοποννησιακής συμμαχίας, που συνήλθε κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Ποτίδαιας από τους Αθηναίους. Οι Κορίνθιοι επεσήμαναν την ενεργητική, τολμηρή και δραστήρια πολιτική της Αθήνας σε αναζήτηση επέκτασης της επιρροής της και την αντιπαρέβαλαν με την παθητική και συντηρητική πολιτική της Σπάρτης¹⁰. Αλλά, ανέπτυξαν τις απόψεις τους για την πολιτική ισχύος της Αθήνας, όχι αόριστα, αλλά σε σχέση με συγκεκριμένα γεγονότα - στην προκειμένη περίπτωση την πολιορκία της Ποτίδαιας από την Αθήνα, η οποία ήταν αποικία της Κορίνθου, η οποία ως μητρόπολη θεωρούσε ότι βλάπτονταν από την συγκεκριμένη ενέργεια των Αθηναίων. Αλλά η Ποτίδαια ήταν μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας, που αποστάτησε με προτροπή της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, πράξη με την σειρά της επίσης εχθρική προς την Αθήνα, η οποία διεκδικούσε το δικαίωμα να διατηρεί την ακεραιότητα της συμμαχίας και την ηγεμονική της θέση σ' αυτήν¹¹. Η ύπαρξη αυτού του δικαιώματος

κτές εξαιτίας της άμεσης απειλής του Περσικού κινδύνου. Όσο όμως αυτός απομακρύνονταν, τόσο περισσότερο αυτές οι υποχρεώσεις θεωρούνταν επαχθείς και αθετούνταν, με συνέπεια να επιβάλλονται δια της βίας από την Αθήνα. Αν το συμφέρον διατήρησης της ισχύος της Αθήνας ταυτίζονταν με την διατήρηση αμετάβλητων των υποχρεώσεων των συμμάχων, παρά τις τυχόν αντιρρήσεις των τελευταίων, η αύξηση αυτής της ισχύος αναπόφευκτα έφερε την Αθήνα σε άμεση σύγκρουση μαζί τους. Η συνεχώς αυξανόμενη δυσαρέσκεια των συμμάχων συχνά μεταλλάχθηκε σε εχθρότητα προς την Αθήνα και οδήγησε σε μονομερείς αποστασίες από την Αθηναϊκή Συμμαχία, τις οποίες η Αθήνα κατέστειλε με βία μέσα. Το 465 π.Χ. η Αθήνα αποίκισε την περιοχή των εκβολών του Στρυμόνα και ίδρυσε την Αμφίπολη. Η περιοχή είχε μεταλλεία τα οποία εκμεταλλεύονταν η Θάσος, η οποία ήταν μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Η σύγκρουση συμφερόντων οδήγησε στην αποστασία της Θάσου, η οποία κατεστάλη βίαια τρία χρόνια αργότερα. Η ολοένα περισσότερο αυταρχική πολιτική της Αθήνας προς τους συμμάχους της μετέβαλε την Αθηναϊκή Συμμαχία σε Αθηναϊκή Ηγεμονία. Βλ. *Θουκυδίδου Ιστορία Α*, 89-117. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Γ1, Κλασικός Ελληνισμός, Αθήνα 1972*, σσ. 20-23, 35-39, 102-115.

¹⁰ *Θουκυδίδου Ιστορία Α*, 70-71.

¹¹ *Ιδ.* 66.

αιτιολογήθηκε από τους Αθηναίους αντιπροσώπους στην ίδια συνέλευση με όρους ισχύος. Οι Αθηναίοι τόνισαν ότι η πρωτοκαθεδρία εντός της συμμαχίας δεν αποκτήθηκε δια της βίας αλλά μετά από αίτημα των μελών της συμμαχίας, ότι οι σύμμαχοι (συμπεριλαμβανομένης και της Αθήνας) ήταν ισότιμοι, ότι οι μεταξύ τους διαφορές επιλύονταν σύμφωνα με τις συνθήκες που ίσχυαν μεταξύ τους και όχι αποκλειστικά με τη βία. Τέλος, οι Αθηναίοι ισχυρίστηκαν ότι η μεγάλη ισχύς τους αποκτήθηκε εξαιτίας της φυσιολογικής εξέλιξης των πραγμάτων - αρχικά εξαιτίας του φόβου των Περσών και στη συνέχεια από συμφέρον - και ήταν φυσιολογικό να επιζητεί η Αθήνα την διατήρηση της. Ωστόσο, παρά την ομολογία της ισχύος της πόλης τους, οι Αθηναίοι πρότειναν να επιλυθούν οι διαφορές τους με τους Πελοποννησίους με διαιτησία, «σύμφωνα με τη διαδικασία της συνθήκης»¹². Η συνθήκη στην οποία έγινε αναφορά ήταν οι λεγόμενες «τριακονταετείς σπονδές», η συνθήκη ειρήνης διάρκειας τριάντα ετών, που συνομολογήθηκε μεταξύ της Αθήνας, από την μια πλευρά, και της Σπάρτης και των συμμάχων της, από την άλλη, το 446/445 π.Χ.¹³ Η τριακονταετής συνθήκη προέβλεπε ότι τα συμβαλλόμενα μέρη θα προσέφευγαν σε διαιτησία και όχι σε πόλεμο για την επίλυση των διαφορών τους. Επίσης, προβλέπονταν ότι τα συμβαλλόμενα μέρη δεν θα δεχόταν στη συμμαχία τους πόλη που ανήκε στην άλλη συμμαχία, ενώ επιτρέπονταν η εισδοχή ως νέων μελών της μιας ή της άλλης συμμαχίας, πόλεων οι οποίες έως τότε ήταν ουδέτερες. Όλες οι κρίσεις της περιόδου αμέσως πριν την έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου και οι περιπτώσεις χρήσης ένοπλης βίας που τις συνόδευαν αξιολογήθηκαν με βάση την παραπάνω συνθήκη.

Η πρώτη μεγάλη κρίση στις σχέσεις μεταξύ Αθηναίων και της Πελοποννησιακής Συμμαχίας υπήρξε η ανάμειξη της Αθήνας στην διαφορά μεταξύ Κορίνθου και Κέρκυρας σχετικά με το εδαφικό καθεστώς της Επίδαμνου. Η Επίδαμνος ήταν αποικία της Κέρκυρας, η οποία με τη σειρά της ήταν αποικία της Κορίνθου. Η τελευταία θεωρούσε ότι η αποικία της αποικίας της ήταν και δική της αποικία. Η Επίδαμνος αντιμετώπιζε εσωτερική κρίση, διότι η ολιγαρχική παράταξη της πόλης σε συνεργασία με τους βαρβάρους γείτονές της επιδίδονταν σε επιδρομές εναντίον της. Οι κάτοικοι της Επίδαμνου ζήτησαν τη συνδρομή της Κέρκυρας για να αντιμετωπισθεί η δράση των ολιγαρχικών, η Κέρκυρα αρνήθηκε και, έτσι η Επίδαμνος στράφηκε προς την Κόρινθο, θέτοντας την πόλη υπό την κυριαρχία της. Η τελευ-

¹² Ιδ. 78.

¹³ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Γ1*, σ. 82. Οι «τριακονταετείς σπονδές» τερμάτισαν μια περίοδο συγκρούσεων μεταξύ της Αθήνας και άλλων Ελληνικών πόλεων (460-445 π.Χ.) κατά την οποία επήλθε η οριστική ρήξη στις σχέσεις μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης. Βλ. ιδ. σ. 62 επ.

ταία ανταποκρίθηκε θετικά και απέστειλε εκστρατευτικό σώμα και εποίκους στην Επίδαμνο. Η ενέργεια της Κορίνθου προκάλεσε την αντίδραση της Κέρκυρας, η οποία προέβαλε την δική της κυριαρχία και απαίτησε να της αποδοθεί η Επίδαμνος. Η Κέρκυρα δεν περιορίστηκε στην απλή διατύπωση της αξίωσης, αλλά απέστειλε στρατό και πολιορκήσε την Επίδαμνο. Η Κόρινθος απέκρουσε την πρόταση της Κέρκυρας για υποβολή της διαφοράς σε διαιτησία από το Μαντείο των Δελφών και απέστειλε ενισχύσεις, οι οποίες ηττήθηκαν στην Λευκίμμη. Μετά την ναυμαχία η Επίδαμνος παραδόθηκε στις Κερκυραϊκές δυνάμεις. Στη συνέχεια, η Κόρινθος άρχισε προετοιμασίες για εκστρατεία κατά της Κέρκυρας, η μεγάλη κλίμακα της οποίας θορύβησε τους Κερκυραίους, οι οποίοι ζήτησαν τη συνδρομή της Αθήνας, και πιο συγκεκριμένα να γίνουν μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Η τυχόν ανάμειξη της τελευταίας θα έφερνε την Αθήνα σε άμεση σύγκρουση με την Κόρινθο, με μια πόλη-μέλος της Πελοποννησιακής Συμμαχίας και θα συνιστούσε παραβίαση, εκ μέρους της Αθήνας, των τριακονταετών σπονδών. Η τελευταία πιθανότητα στοιχειοθετούνταν από το γεγονός της εισδοχής της Κέρκυρας στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Οι Κερκυραίοι διατυπώνοντας το αίτημα τους υποστήριξαν, ότι η Αθήνα δεν θα παραβίαζε τη συνθήκη, διότι η Κέρκυρα ως ουδέτερη πόλη (δεν ήταν μέλος ούτε της Αθηναϊκής ούτε της Πελοποννησιακής Συμμαχίας) θα μπορούσε να γίνει δεκτή σε οποιαδήποτε από τις δύο Συμμαχίες, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στις τριακονταετείς σπονδές¹⁴. Οι Κορίνθιοι, από την πλευρά τους, υποστήριξαν, ότι η προτεινόμενη συμμαχία της Κέρκυρας με την Αθήνα θα αποτελούσε παραβίαση της συνθήκης. Για τον εξής λόγο: Παρόλο που τεχνικά η Αθηναϊκή Συμμαχία μπορούσε να δεχθεί την Κέρκυρα στους κόλπους της, κάτι τέτοιο θα παραβίαζε τις σπονδές, διότι η επιζητούμενη συμμαχία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την διένεξη μεταξύ Κορίνθου και Κερκύρας για την Επίδαμνο. Είπαν οι Κορίνθιοι, ότι η διάταξη των τριακονταετών σπονδών που επέτρεπε την προσχώρηση ουδέτερης πόλης σε μια από τις δύο συμμαχίες δεν μπορούσε να αιτιολογήσει την επιζητούμενη προσχώρηση της Κέρκυρας, διότι δεν ήταν προϊόν γενικότερης πολιτικής επιλογής, αλλά αποσκοπούσε ειδικά να βλάψει ένα μέλος της Πελοποννησιακής Συμμαχίας φέροντας το σε αντιπαράθεση με την Αθήνα¹⁵. Σχετικά δε με την πρόταση διαιτησίας που υπέβαλε η Κέρκυρα, οι εκπρόσωποι της Κορίνθου υποστήριξαν, ότι ως μέθοδος ειρηνικής επίλυσης της διαφοράς χωρίς προσφυγή σε πόλεμο, θα έπρεπε να έχει ουσιαστική χρησιμότητα, η οποία δεν υπήρχε, διότι η Κέρκυρα είχε ήδη

¹⁴ *Θουκυδίδου Ιστορία Α*, 35. Οι Κερκυραίοι προέβαλλαν επίσης την οικονομική και ναυτική τους δύναμη ως δέλεαρ για την εισδοχή τους στην Αθηναϊκή Συμμαχία. *Ιδ.* 33.

¹⁵ *Ιδ.* 40.

καταλάβει την Επίδαμνο, επιβάλλοντας μονομερώς και δια της βίας λύση στο ζήτημα¹⁶. Τέλος, οι Κορίνθιοι επεσήμαναν ότι η συμμαχία με την Κέρκυρα θα αποτελούσε επέμβαση των Αθηναίων σε ζήτημα που αφορούσε το εσωτερικό της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, και υπενθύμισαν στους Αθηναίους την μη-επέμβαση της τελευταίας στην αποστασία της Σάμου (440 π.Χ.) αναγνωρίζοντας έτσι το αποκλειστικό δικαίωμα κάθε συμμαχίας να τιμωρεί όσους αποστατούν¹⁷.

Οι Αθηναίοι αποφάσισαν τελικά να αποστείλουν μια δύναμη δέκα πλοίων (αργότερα ενισχύθηκε σε τριάντα) με μια πολύ ενδιαφέρουσα αιτιολογία, η οποία φανερώνει μια σημαντική παράμετρο του δικαιώματος προσφυγής σε πόλεμο: πρώτον, συνήψαν μόνο αμυντική συμμαχία με την Κέρκυρα, η οποία προέβλεπε αμοιβαία βοήθεια σε περίπτωση επιθέσεως εναντίον της Κέρκυρας ή της Αθήνας και των συμμάχων της¹⁸. Έτσι η Κέρκυρα συνδέθηκε με την Αθηναϊκή Συμμαχία μόνον εάν οποιοδήποτε από τα δύο μέρη ήταν θύμα ένοπλης επίθεσης εκ μέρους τρίτης πόλης. Δεν έγινε όμως πλήρες μέλος, πράγμα που θα της έδινε το δικαίωμα να παρασύρει την Αθήνα και τους συμμάχους της σε δικό της επιθετικό πόλεμο. Έτσι, φάνηκε η Αθήνα να διατηρεί το πλεονέκτημα της νομιμότητας έναντι της Πελοποννησιακής Συμμαχίας: από τη μια πλευρά, απέφυγε (τουλάχιστο *de jure*) την παραβίαση των τριακονταετών σπονδών και από την άλλη, συμφωνώντας μόνον στην παροχή στρατιωτικής βοήθειας σε περίπτωση επίθεσης εκ μέρους τρίτου μέρους εναντίον της Κέρκυρας, ανέλαβε την υποχρέωση να προσφύγει σε πόλεμο μόνον εναντίον της πόλης, η οποία θα ευθύνονταν για την έκρηξή του. Επιπλέον, απέφυγε η Αθήνα και στις δύο περιπτώσεις να επωμισθεί το διπλό όνειδος της παραβίασης των συνθηκών ειρήνης και της έναρξης ενός πολέμου. Για το σκοπό αυτό δόθηκαν ρητές οδηγίες στην Αθηναϊκή ναυτική μοίρα να μην εμπλακεί σε ναυμαχία με τους Κορινθίους, παρά μόνον αν οι τελευταίοι επιτίθενταν στο ίδιο το νησί της Κέρκυρας¹⁹. Στην ναυμαχία που δόθηκε στα Σύβοτα, όμως, και όταν η έκβαση της μάχης έκλινε υπέρ των Κορινθίων, η ναυτική μοίρα της Αθήνας επενέβη και ανέτρεψε το αποτέλεσμα. Ωστόσο, ενώ στην πραγματικότητα, επρόκειτο για σύγκρουση μεταξύ της Αθήνας και της Κορίνθου, νομικά επρόκειτο για εκπλήρωση υποχρέωσης συλλογικής άμυνας.

Ο Θουκυδίδης παραθέτει τον ακόλουθο διάλογο μεταξύ Αθηναίων και Κορινθίων. Μετά το τέλος της ναυμαχίας στα Σύβοτα, οι Κορίνθιοι απέστειλαν αντιπροσωπεία στους Αθηναίους, η οποία μετέφερε το εξής μήνυμα: «... Κάνετε άδικη

¹⁶ Ιδ. 39.

¹⁷ Ιδ. 40.

¹⁸ Ιδ. 44.

¹⁹ Ιδ. 45.

πράξη, Αθηναίοι, αρχίζοντας τον πόλεμο και παραβιάζοντας τις συνθήκες. Επεμβαίνετε με τα όπλα εναντίον μας τη στιγμή που εμείς προσπαθούμε να τιμωρήσουμε τους εχθρούς μας. Εάν έχετε σκοπό να μας εμποδίσετε να προχωρήσουμε εναντίον της Κέρκυρας ή να πάμε οπουδήποτε αλλού θέλομε και να καταπατήσετε, έτσι, τις σπονδές, τότε αρχίστε αμέσως, πιάστε εμάς πρώτους και μεταχειριστείτε μας σαν εχθρούς ...»²⁰. Οι Αθηναίοι απάντησαν ότι: «... Ούτε αρχίζουμε πόλεμο, Πελοποννήσιοι, ούτε παραβιάζομε τις σπονδές, αλλά ήρθαμε να βοηθήσομε τους συμμάχους μας Κερκυραίους. Αν θέλετε, λοιπόν, να πάτε αλλού δεν θα σας εμποδίσουμε, αλλά αν προχωρήσετε εναντίον της Κερκύρας ή αν πάτε σε καμία περιοχή που της ανήκει, τότε θα σας εμποδίσουμε με όλη μας τη δύναμη ...»²¹. Το ενδιαφέρον είναι, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, ότι η αποστολή της Κορινθιακής αντιπροσωπείας έλαβε χώρα για να διαπιστωθεί εάν όντως οι σπονδές είχαν παραβιασθεί κι εάν όντως η Αθήνα βρισκόταν σε πόλεμο με την Κόρινθο²². Φαίνεται, ότι δεν θα υπήρχε κανένας λόγος να αναληφθεί το όλο εγχείρημα, εάν η Κόρινθος πραγματικά θεωρούσε ότι η ανάμειξη της Αθήνας στα Κερκυραϊκά, συνιστούσε παραβίαση των συνθηκών και πράξη πολέμου εναντίον της. Το γεγονός δε, ότι η Κορινθιακή δύναμη αποχώρησε ανενόχλητη, και δεν ζητήθηκε από την Κόρινθο, αμέσως μετά τα γεγονότα της Κέρκυρας, η στρατιωτική δράση του συνόλου της Πελοποννησιακής Συμμαχίας εναντίον της Αθήνας, φαίνεται να συνηγορεί ακόμη περισσότερο στο ότι ούτε η Αθήνα αλλά, κυρίως, ούτε η Κόρινθος θεώρησαν ότι η πράξη της Αθήνας αποτελούσε διάρρηξη των σπονδών και αιτία πολέμου εναντίον της εκ μέρους της Πελοποννησιακής Συμμαχίας.

Η δεύτερη μεγάλη κρίση στις σχέσεις Αθήνας και Πελοποννησίων σημειώθηκε στην περίπτωση της αποστασίας της Ποτίδαιας, η οποία υποκινήθηκε από την Κόρινθο. Επιπλέον, η Σπάρτη υποσχέθηκε στην Ποτίδαια ότι θα εισέβαλε στην Αττική εάν οι Αθηναίοι εξεστράτευαν εναντίον της²³. Σ' αυτή την περίπτωση το θιγόμενο μέρος ήταν η Αθήνα: η Ποτίδαια ήταν μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας και επαναστάτησε εναντίον της με την υποκίνηση και την φανερή συμμετοχή των Κορινθίων²⁴. Έτσι υπήρχε λόγος προσφυγής σε πόλεμο από την Αθήνα κατά της Ποτίδαιας για την διατήρηση της ακεραιότητας της συμμαχίας. Από την άλλη πλευρά, η Κόρινθος αιτιολόγησε την αποστολή εκστρατευτικού σώματος στην Πο-

²⁰ Ιδ. 53.

²¹ Ιδ.π.

²² Ιδ. 52.

²³ Ιδ. 56-58.

²⁴ Ιδ. 66.

τίδαια ως συνδρομή στην άμυνα της αποικίας της εναντίον της Αθήνας²⁵. Επιπλέον, η πολιορκία της Ποτίδαιας από τους Αθηναίους, θεωρήθηκε ως ζήτημα που αφορούσε μόνον την Κόρινθο. Γι' αυτό και η τελευταία ενήργησε μόνη της και όχι από κοινού με τα άλλα μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας²⁶. Αυτό, άλλωστε, φαίνεται ότι ήταν και το αναμενόμενο, εξαιτίας του γεγονότος ότι η Ποτίδαια ήταν μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας.

Η σύγκρουση μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης φάνηκε στον ορίζοντα, όχι εξαιτίας της δράσης της Κορίνθου καθεαυτής, αλλά εξαιτίας της υπόσχεσης των Λακεδαιμονίων να εισβάλλουν στην Αττική εάν η Ποτίδαια πολιορκούνταν από τους Αθηναίους. Φαίνεται, ωστόσο, σημαντικό, ότι η υπόσχεση της Σπάρτης, η οποία θα την οδηγούσε σε πόλεμο με την Αθήνα, δεν υλοποιήθηκε αμέσως, αλλά ακολούθησε συζήτηση στην συνέλευση της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Εκεί, η Σπάρτη αποφάσισε τον πόλεμο, υποκύπτοντας στις απόψεις των συμμάχων της, κυρίως των Κορινθίων, οι οποίοι εμφάνισαν την πολιορκία της Ποτίδαιας ως μέρος της γενικότερης επιθετικής πολιτικής της Αθήνας²⁷. Η παρουσίαση της γενικότερης πολιτικής ισχύος της Αθήνας, ωστόσο, δεν θεωρήθηκε από μόνη της ως λόγος προσφυγής σε πόλεμο. Έπρεπε να στοιχειοθετηθεί παραβίαση των σπονδών ή άμεση επιθετική ενέργεια κατά της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Στη πρώτη περίπτωση αυτό δεν στάθηκε δυνατό γιατί οι Αθηναίοι, που απευθύνθηκαν στη συνέλευση των Πελοποννησίων, πρότειναν διαιτησία, ενώ στη δεύτερη περίπτωση το ζήτημα της Ποτίδαιας αφορούσε μόνον την Αθηναϊκή Συμμαχία. Είναι σημαντικό, ότι ο Βασιλιάς της Σπάρτης Αρχίδαμος, συμβούλευσε τους συμπολίτες του να μην κηρύξουν τον πόλεμο στην Αθήνα διότι «... Δεν είναι σωστό να εκστρατεύει κανείς εναντίον εκείνου που δέχεται να κριθεί από διαιτητή, σαν να ήταν κιάλας ένοχος ...»²⁸. Ο Αρχίδαμος, δεν υποτίμησε καθόλου την αύξηση ισχύος της Αθήνας, συνέστησε σύνεση και προετοιμασία για πόλεμο²⁹, αλλά φαίνεται ότι θεώρησε ότι η Σπάρτη δεν θα έπρεπε να επωμισθεί το όνειδος της έναρξης του πολέμου χωρίς καμία προσπάθεια να πετύχει ικανοποίηση των διαφορών της με την Αθήνα, με άλλα ειρηνικά μέσα. Η άποψη του Αρχίδαμου τελικά δεν επεκράτησε. Είναι, όμως, αξιοσημείωτο, ότι παρά την κατ' αρχήν απόφαση για πόλεμο, η Πελοποννησιακή Συμμαχία δεν προχώρησε αμέσως σε στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά της Αθήνας. Αντίθετα,

²⁵ *Ιδ.* π.

²⁶ *Ιδ.* π.

²⁷ Βλ. παραπάνω σ. 4.

²⁸ *Θουκυδίδου Ιστορία Α*, 85.

²⁹ *Ιδ.* 80-84.

προέβαλε μια σειρά απαιτήσεων, η μη-ικανοποίηση των οποίων θα αποτελούσε τον λόγο κήρυξης του πολέμου: τον εξαγνισμό του Κυλώνειου άγους, την λύση της πολιορκίας της Ποτίδαιας, την αποκατάσταση της ελευθερίας της Αίγινας, την ανάκληση του Μεγαρικού ψηφίσματος (που απέκλειε τα Μέγαρα από την αγορά της Αττικής και τους λιμένες της Αθηναϊκής Συμμαχίας) και, τέλος, την απόδοση «στους Έλληνες την ελευθερία τους»³⁰. Οι παραπάνω αξιώσεις των Πελοποννησίων θεωρήθηκαν από την Αθήνα, όχι ως προσφυγή θιγόμενου μέρους που επιζητεί ικανοποίηση των απαιτήσεών του μέσω μιας νόμιμης διαδικασίας (σ' αυτή την περίπτωση τη διαιτησία των τριακονταετών σπονδών), αλλά ως οιονεί τελεσίγραφο το οποίο θα σήμαινε είτε πόλεμο είτε προάγγελο επαχθέστερων απαιτήσεων. Στην Εκκλησία του Δήμου, στην οποία συζητήθηκαν οι απαιτήσεις των Πελοποννησίων, ο Περικλής είπε τα εξής:

«...Ενώ στις συνθήκες ορίζεται ότι οι διαφορές μας πρέπει να υποβάλλονται σε διαιτησία, και ότι ο καθένας από τους δύο θα κρατεί τα όσα έχει, ούτε ζήτησαν ποτέ διαιτησία ούτε την δέχθηκαν όταν τους την προσφέραμε. Για να λύσουν τις διαφορές μας προτιμούν τον πόλεμο από τις διαπραγματεύσεις κ' έρχονται τώρα, εδώ, να μας διατάξουν και όχι να παραπονεθούν...»³¹. Η απάντηση της Αθήνας στις προβαλλόμενες απαιτήσεις δεν ήταν η κήρυξη πολέμου, αλλά η ικανοποίηση των απαιτήσεων, με αντάλλαγμα την ικανοποίηση δικών της απαιτήσεων εκ μέρους της Σπάρτης: ανάκληση του Μεγαρικού ψηφίσματος εφόσον η Σπάρτη καταργούσε το θεσμό της ξενηλασίας και απόδοση της αυτονομίας σε όσες πόλεις ήταν αυτόνομες κατά τη σύναψη των σπονδών εφόσον το ίδιο έπραττε και η Σπάρτη. Τέλος, μετά από πρόταση του Περικλή, η Εκκλησία του Δήμου πρότεινε στην πρεσβεία των Λακεδαιμονίων διαιτησία σύμφωνα με τις σπονδές και έκανε γνωστό, ότι η Αθήνα δεν θα επετίθετο πρώτη, αλλά ότι θα αμυνόταν, εάν δεχόταν επίθεση³².

Η Σπάρτη, σύμφωνα με τα γραφόμενα του Θουκυδίδη, αποφάσισε τον πόλεμο εξαιτίας της μεγάλης ανάπτυξης της δύναμης της Αθήνας, η οποία είχε ως αποτέλεσμα να βλάπτονται πόλεις-μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας³³. Φαίνεται, λοιπόν, ότι πολιτικά τουλάχιστον, η Σπάρτη θεώρησε ότι η επερχόμενη σύρραξη ήταν αναπόφευκτη. Ζητήθηκε, ωστόσο, χρησμός από το Μαντείο των Δελφών, με το ερώτημα της ορθότητας της προσφυγής σε πόλεμο. Ο χρησμός που δόθηκε ήταν ευνοϊκός για τη Σπάρτη³⁴, και τον επικαλέστηκαν οι Κορίνθιοι για να πείσουν

³⁰ Ιδ. 126, 139.

³¹ Ιδ. 140.

³² Ιδ. 144-145.

³³ Ιδ. 118.

³⁴ Ιδ. π.

τους Λακεδαιμόνιους να μη διστάσουν να κηρύξουν τον πόλεμο, διότι μια τέτοια ενέργεια δεν θα αποτελούσε παραβίαση των σπονδών «...αφού ο θεός προτρέποντας σας να πολεμήσετε, θεωρεί και αυτός ότι [οι σπονδές] παραβιάστηκαν από τους Αθηναίους ...»³⁵. Το γεγονός της αίτησης χρησμού θέτει το ζήτημα του ρόλου του «θείου» για το επιτρεπτό της προσφυγής σε πόλεμο. Φαίνεται, ότι η εύνοια των θεών αποτελούσε παράγοντα ο οποίος λαμβάνονταν σοβαρά υπόψη στην ανάληψη στρατιωτικών επιχειρήσεων (π.χ. η αποκοπή των Ερμών την παραμονή της Σικελικής εκστρατείας θεωρήθηκε κακός οϊωνός για την έκβασή της). Επίσης, η παραβίαση νομικών υποχρεώσεων, θεωρούνταν ότι επέσυρε την θεία δίκη κατά του παραβάτη και οδηγούσε στη αποτυχία της προσπάθειάς του³⁶. Ωστόσο, ο θεϊκός παράγων δεν φαίνεται να ήταν καθοριστικός για την προσφυγή σε πόλεμο, με την έννοια ότι ένα θέσφατο αποτελούσε επαρκή και αποκλειστική αιτιολογία για την προσφυγή στα όπλα. Μάλλον, επρόκειτο για παράγοντα επικουρικό, που ενίσχυε την πεποίθηση της ορθότητας της απόφασης προσφυγής σε πόλεμο αυτού που έλαβε την απόφαση και των συμμάχων του, με βάση άλλη αιτιολογία. Αυτό φαίνεται να υποστηρίζεται από το γεγονός, ότι, ενώ οι Λακεδαιμόνιοι είχαν ευνοϊκό γι' αυτούς χρησμό του Μαντείου των Δελφών, δεν αρκέστηκαν σ' αυτόν, αλλά πρόβαλαν συγκεκριμένες απαιτήσεις, οι οποίες αφορούσαν σαφώς τις διμερείς σχέσεις τους (και των συμμάχων τους) με την Αθήνα. Μόνον η απαίτηση εξαγνισμού του Κυλώνειου άγους φαίνεται να έχει άμεση και αποκλειστική σχέση με το «θείον». Η διατύπωσή της, όμως, από κοινού με απαιτήσεις για ικανοποίηση βλάβης από αθέτηση υποχρεώσεων των διμερών σχέσεων των δύο πλευρών, φαίνεται να περιορίζει αρκετά την τυχόν κανονιστική της σημασία για το δικαίωμα προσφυγής σε πόλεμο.

Συμπερασματικά, η θέση των Αρχαίων Ελλήνων σχετικά με την προσφυγή σε πόλεμο είναι δυνατόν να συνοψισθεί στα εξής:

(i) Η νομιμότητα του πολέμου δεν αμφισβητούνταν.

(ii) Η προσφυγή σε πόλεμο θεωρούνταν νόμιμη για την ικανοποίηση απαιτήσεων ή ανόρθωσης βλάβης, που προέκυπτε από προηγούμενη παραβίαση υποχρεώσεως.

(iii) Η προσφυγή σε πόλεμο φαίνεται ότι θεωρούνταν γεγονός εξαιρετικής σημασίας. Για το λόγο αυτό, καμία πόλη της Αρχαίας Ελλάδας δεν επιθυμούσε να επωμισθεί το όνειδος της κήρυξης πολέμου, χωρίς επαρκή αιτιολογία και χωρίς την εξάντληση άλλων προβλεπόμενων μέσων για την επίλυση των διαφορών, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η προσφυγή σε πόλεμο θεωρούνταν αναγκαία για την προστασία των γενικότερων συμφερόντων της. Φαίνεται δε, ότι η προσφυγή στα

³⁵ *Id.* 123.

³⁶ Βλ. Τένεκιδès, *90 RGDIP 475 (1956 II)*, σσ. 561-564.

όπλα χωρίς την προηγούμενη θεμελίωση επαρκούς αιτιολογίας, αποτελούσε λόγο για να προσαφθεί το όνειδος της «αδικίας» στην πόλη, η οποία κήρυττε τον πόλεμο κάτω από τέτοιες περιστάσεις³⁷.

(iv) Η επίκληση του θεϊκού παράγοντα φαίνεται ότι ήταν επικουρική και είχε θέση ασφαλιστικής δικλείδας σχετικά με την ύπαρξη νόμιμων λόγων που αιτιολογούσαν την προσφυγή σε πόλεμο. Με άλλα λόγια, όποιος προσέφευγε σε πόλεμο χωρίς να συντρέχει κάποιος νόμιμος λόγος γι' αυτό, ίσως επέσυρε εναντίον του τη θεϊκή οργή. Αλλά, η άποψη των θεών για την προσφυγή ή όχι σε πόλεμο δεν αποτελούσε *conditio sine qua non* για την προσφυγή στα όπλα.

2.β. Η Αρχαία Ρώμη

Ο όρος «δίκαιος πόλεμος» οφείλει την πατρότητά του στην Αρχαία Ρώμη, και πιο συγκεκριμένα, στην έννοια του *iustum bellum*³⁸. Ο «δίκαιος πόλεμος» για τους Ρωμαίους ήταν αυτός ο οποίος κηρύσσονταν σύμφωνα με το τυπικό που καθιέρωνε το Ρωμαϊκό δίκαιο, και όχι το διαπολιτειακό δίκαιο το οποίο τυχόν ίσχυε μεταξύ της Ρώμης και των γειτονικών της λαών³⁹. Ο πόλεμος για να είναι «δίκαιος» έπρεπε να κηρυχθεί από τους *fetiales*, κολέγιο είκοσι ιερέων, σύμφωνα με το εξής τυπικό: Σε ειδική τελετή ένας από τους *fetiales* μετέβαινε από την άλλη πλευρά των συνόρων και διατύπωνε απαίτηση ανόρθωσης της βλάβης, που διαπράχθηκε, και την παράδοση των ενόχων εντός τριάντα ημερών. Σε περίπτωση που η προθεσμία παρέρχονταν άπρακτη, ένας άλλος από τους *fetiales* κήρυττε τον πόλεμο μετά από απόφαση της συγκλήτου, έρριπτε ακόντιο προς το εχθρικό έδαφος και πρόφερε τα εξής λόγια: « Αν η παρ' εμού γενομένη αίτησις είναι άδικος και ασεβής μη επιτρέψεις, Ζευ, να επανίδω ποτέ την πατρίδα μου»⁴⁰.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι οι *fetiales* ήταν καθαρά εκτελεστικό όργανο, το οποίο δεν ασχολούνταν και δεν εξέταζε τον εγγενή δίκαιο ή όχι χαρακτήρα της προσφυγής σε πόλεμο⁴¹. Αντίθετα, η προσφυγή ή όχι σε πόλεμο αποφασίζονταν,

³⁷ Βλ. *Θουκυδίδου Ιστορία*, Β, 74.

³⁸ Βλ. Σεφεριάδη ό.π. σσ. 86-88. Brownlie ό.π. σ. 4. J. von Elbe, The evolution of the Concept of the Just War in International Law, *33 AJIL* 665 (1939), σ. 666.

³⁹ Ο Σεφεριάδης αμφισβητεί κατά πόσο είναι δυνατόν να γίνεται λόγος για διαπολιτειακό δίκαιο κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους, εξαιτίας αφενός της έλλειψης ισοτιμίας με την οποία οι Ρωμαίοι διεξήγαγαν τις διεθνείς τους σχέσεις με γειτονικούς λαούς και αφετέρου της λεγόμενης *Pax Romana*, η οποία επετεύχθη με την υπαγωγή στην Ρωμαϊκή κυριαρχία αυτών των λαών. Βλ. Σεφεριάδη ό.π. σσ. 83-84, 88-89.

⁴⁰ Βλ. Σεφεριάδη ό.π. σσ. 87-88.

⁴¹ Βλ. J. von Elbe, *33 AJIL* 665 (1939) σ. 666 υποσ. 14. I. Brownlie, ό.π. σ. 4.

ανάλογα με την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο της Ρώμης, από το λαό, τη σύγκλητο ή τον αυτοκράτορα⁴². Η παραπάνω φράση, που απαγγέλλονταν κατά την τελετή κήρυξης του πολέμου, φαίνεται να δηλώνει πως η αξίωση, η ικανοποίηση της οποίας διατυπώνονταν, όφειλε, τουλάχιστο κατά τους πρώτους Ρωμαϊκούς χρόνους, να είναι δίκαιη⁴³, αλλά το περιεχόμενο του δίκαιου χαρακτήρα της δεν προσδιορίζονταν από τους *fetiales*. Επιπλέον, η αρμοδιότητα της κήρυξης του πολέμου από ιερείς, φαίνεται να υποδηλώνει την πεποίθηση της ουσιαστικής επιδοκίμασias του εγχειρήματος από τους θεούς. Η προσφυγή σε πόλεμο έπρεπε να είναι αρεστή στους θεούς, διότι η νικηφόρα έκβαση της μάχης ήταν ζήτημα το οποίο κρίνονταν από τη θεία πρόνοια. Έτσι ο πόλεμος δεν έπρεπε να είναι μόνον *iustum*, σύμφωνος, δηλαδή, με την τυπική διαδικασία του νόμου, αλλά έπρεπε να είναι και *rium*, σύμφωνος με τις επιταγές των θεών⁴⁴.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις, φαίνεται ότι ίσχυαν όσον αφορά την προσφυγή σε πόλεμο σε συγκεκριμένη περίπτωση των σχέσεων μεταξύ της Ρώμης και κάποιου άλλου λαού. Δεν αφορούσαν την νομιμότητα ή το επιτρεπτό του πολέμου γενικά, ως μεθόδου επίλυσης των διαφορών. Ο πόλεμος, γενικά, ήταν αποδεκτός ως μέρος της *ratio naturalis*, δηλαδή, του φυσικού δικαίου, των άγραφων νόμων της φύσης, οι οποίοι δεν ήταν δυνατόν να μεταβληθούν με ανθρώπινη παρέμβαση⁴⁵. Έτσι, ήταν κατ' αρχήν αποδεκτό ότι η προαγωγή των συμφερόντων και η ικανοποίηση των απαιτήσεων της Ρώμης μπορούσαν να επιτευχθούν μέσω της προσφυγής σε πόλεμο. Η έναρξη, όμως, ενός συγκεκριμένου πολέμου υπόκεινταν στην τυπική διαδικασία των *fetiales*, και μόνον έτσι περιβάλλονταν τον χαρακτήρα του *iustum bellum*.

Η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην ουσία του «δικαίου» χαρακτήρα του πολέμου κατά την προβλεπόμενη διαδικασία κήρυξής του, σύμφωνα με το νόμο, φαίνεται ότι αναπληρώνεται από τις απόψεις των Ρωμαίων ιστορικών σχετικά το περιεχόμενο των λόγων προσφυγής σε πόλεμο. Έτσι, ο Κικέρων στο έργο του *De Officiis*, εξέφρασε την άποψη, ότι για να είναι «δίκαιος» ο πόλεμος έπρεπε να κηρύσσεται επίσημα, μετά από αξίωση ικανοποίησης μιας απαίτησης και αφού δοθεί σχετική προειδοποίηση⁴⁶.

Ήταν η προσπάθεια σύνδεσης από τους Ρωμαίους ιστορικούς της έννοιας του *iustum bellum*, ως τυπικής διαδικασίας, που προβλέπονταν από το νόμο, με το ουσιαστικό περιεχόμενο των λόγων προσφυγής σε πόλεμο, η οποία επηρέασε την με-

⁴² Σεφεριάδης ό.π. σσ. 87-88.

⁴³ Ιδ. π.

⁴⁴ J. von Elbe, *33 AJIL 665 (1939)*, σ. 666-667. Brownlie ό.π. σ. 4

⁴⁵ J. von Elbe, *33 AJIL 665 (1939)*, σ. 666.

⁴⁶ Βλ. σχετικό χωρίο στον J. von Elbe, *33 AJIL 665 (1939)*, σ. 667 υποσημ. 15

τέπειτα νομική σκέψη, κυρίως στη Δυτική Ευρώπη, κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους και το Μεσαίωνα.

3. Η Έννοια του *Bellum Justum* ως παράγοντα περιορισμού της χρήσης ένοπλης βίας στο διεθνές δίκαιο

Η χρήση της έννοιας του *iustum bellum* του Ρωμαϊκού δικαίου για την εισαγωγή περιορισμών στο δικαίωμα προσφυγής σε πόλεμο, οφείλεται στην επικράτηση του Χριστιανισμού στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κατά τον 4ο μ.Χ. αιώνα. Η θεωρία του δικαίου πολέμου διαμορφώθηκε και αναπτύχθηκε από συγγραφείς που προέρχονταν από το χώρο της Εκκλησίας στην Δυτική Ευρώπη και αποτελεί αντιστροφή της ουσιαστικής θέσης της Χριστιανικής θρησκείας ως προς τον πόλεμο.

Η θέση αυτή συνίστατο στην ολοκληρωτική αποδοκιμασία και άρνηση οποιασδήποτε νομιμότητας του πολέμου. Μέχρι το 170 μ.Χ. οι Χριστιανοί αρνούσαν την υπηρεσία στον στρατό της Αυτοκρατορίας⁴⁷ και οι πρώτοι πατέρες της Εκκλησίας ήταν σαφώς και ανεπιφύλακτα αντίθετοι προς τον πόλεμο⁴⁸.

3. α. Η έννοια του πολέμου στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία

Η άποψη της Εκκλησίας στην Ανατολική Ρωμαϊκή (Βυζαντινή) Αυτοκρατορία για τον πόλεμο χαρακτηρίζεται από μια σημαντική αντίφαση⁴⁹. Φαίνεται ότι η απαξία του πολέμου και η ασυμβατότητά του με τον ειρηνιστικό χαρακτήρα της Χριστιανικής θρησκείας διατηρήθηκε απαρέγκλιτη στον Κανόνα 13 του Μ. Βασιλείου: *Τους εν πολέμοις φόνους οι πατέρες ημών εν τοις φόνοις ουκ ελογίσαντο, εμοί δοκείν, συγγνώμην δόντες τοις υπέρ σωφροσύνης και ευσεβείας αμυνομένοις. Τάχα δε καλώς έχει συμβουλεύειν, ως τας χείρας μη καθαρούς, τριών ετών της κοινωνίας μόνης απέχεσθαι.*⁵⁰ Ο εν λόγω κανόνας δεν φαίνεται να αφορά την νομιμότητα του πολέμου καθεαυτή, ως άσκησης κρατικής πολιτικής ή επιλογής της κοσμικής εξουσίας, αλλά, μάλλον, τη θέση της θρησκείας, όπως εκφράζεται από την επίσημη Εκκλησία, για τη συμπεριφορά των χριστιανών ατομικά⁵¹. Με άλλα λόγια, ο φόνος κατά

⁴⁷ Βλ. J. von Elbe, 33 *AJIL* 665 (1939), σ. 667. Brownlie ό.π. σ. 5

⁴⁸ Αυτό δηλώνουν τα κείμενα των Ωριγένη, Λακτάντιου και Τερτυλλιανού, μεταξύ άλλων. Βλ. Brownlie ό.π. σ. 5.

⁴⁹ Βλ. Γ. Πουλή, *Η Άσκηση Βίας στην Άμυνα και στον Πόλεμο κατά το Εκκλησιαστικό Δίκαιο, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1990*. Κεφ. Β' και Ε'.

⁵⁰ Ιδ. σ. 71

⁵¹ Πρβλ. όμως Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρο, *Ο Δίκαιος Πόλεμος κατά τα Τακτικά Λέοντος του Σοφού, Σύμμικτα Σεφεριάδου, τ. Α', Αθήναι 1961*, σ. 411, στην σ. 423, υποσημ. 29.

τη συμμετοχή σε πόλεμο δεν επιδοκιμάζεται, αλλά επιβάλλεται επιτίμιο ακοινωνησίας για τρία έτη. Ωστόσο, έγινε χρήση του Κανόνα 13 κατά τον 10ο μ.Χ. αιώνα για να ηττηθεί η προσπάθεια του Αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά να αναγορευθούν σε μάρτυρες της πίστεως όσοι σκοτώθηκαν στον πόλεμο. Το γεγονός ότι μόνη η συμμετοχή σε πόλεμο θα ήταν επαρκής, σύμφωνα με την αντίληψη του Αυτοκράτορα, να αναγάγει τους πεσόντες σ' αυτόν μάρτυρες, κρίθηκε ότι προσέβαλε την άποψη της Εκκλησίας περί μαρτυρίου⁵². Η αποδοκιμασία του πολέμου καθεαυτού, όμως, μόνον έμμεσα θα μπορούσε να διαγνωσθεί, με την έννοια ότι ο πόλεμος ως μέθοδος για την ικανοποίηση απαιτήσεων ή την προαγωγή των συμφερόντων της Αυτοκρατορίας, βρισκόταν στη διάθεση της κοσμικής εξουσίας. Αλλά δεν αποτελούσε, από την πλευρά της Εκκλησίας τουλάχιστον, ούτε λόγο εξάλειψης του αδικού χαρακτήρα του φόνου σ' αυτόν ούτε όρο εισόδου στο «πάνθεον» των Χριστιανών μαρτύρων. Ειδικά στην τελευταία περίπτωση, η αποδοχή της θέσης του Νικηφόρου Φωκά φαίνεται ότι θα συνιστούσε επιδοκιμασία της Εκκλησίας όσον αφορά τον πόλεμο.

Από την άλλη πλευρά υπάρχει η άποψη του Μ. Αθανασίου, ο οποίος στην «προς Αμμούν μονάζοντα» επιστολή του φαίνεται να αποδέχεται την συμμετοχή στον πόλεμο, αποδεχόμενος εμμέσως και τον πόλεμο ως θεσμό: *οίον, φονεύειν ουκ έξεστιν, αλλ' εν πολέμοις αναιρείν τους αντιπάλους και έννομον και επαίνου άξιον. Ούτω γουν και τιμών μεγάλων οι κατά πόλεμον αριστεύσαντες αξιούνται, και στήλαι τούτων εγείρονται κηρύττουσαι τα κατορθώματα. ώστε το αυτό κατά τι μέν και κατά καιρόν ουκ έξεστι κατά τι δε και ευκαίρως αφίεται τε και συγχώρηται*⁵³. Η παραπάνω αντίφαση είναι δυνατόν να οδηγήσει στη διαπίστωση, ότι η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία δεν είχε διατυπώσει ένα ενιαίο δόγμα για το επιτρεπτό ή μη του πολέμου. Η συνέπεια αυτού του γεγονότος φαίνεται να είναι ότι η προσφυγή σε πόλεμο αφέθηκε εξολοκλήρου στη διακριτική ευχέρεια της κοσμικής εξουσίας, δηλαδή στον αυτοκράτορα, και μάλιστα απελευθερωμένη από κάποιο ενιαίο περιοριστικό δόγμα της Εκκλησίας. Η θέση άλλωστε του αυτοκράτορα στη βυζαντινή Αυτοκρατορία, η οποία συνδύαζε τόσο θρησκευτικά όσο και κοσμικά χαρακτηριστικά, δεν φαίνεται ότι θα επέτρεπε στην επίσημη εκκλησία ένα καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση λόγων ή αιτιών για δίκαιη προσφυγή σε πόλεμο⁵⁴.

⁵² Πουλή ό.π. σσ. 85 (παρατιθέμενο χωρίο του Σκυλίτζη), 87-88. M. Taube, *Études sur le Développement Historique du Droit International dans l' Europe Orientale, II RCADI 345 (1926 I)*, σ. 368. Αντίθετη η Α. Κόλια-Δερμιτζάκη, *Ο Βυζαντινός «Ιερός Πόλεμος». Η Έννοια κα η Προβολή του Θρησκευτικού Πολέμου στο Βυζάντιο*, σσ. 126-141

⁵³ Βλ. Πουλή ό.π. σ. 131 επ.

⁵⁴ Βλ. *The Cambridge Medieval History, vol. IV The Byzantine Empire, Part II*

Η θέση της κοσμικής εξουσίας για τον πόλεμο στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία φαίνεται ότι ήταν σαφώς αμοραλιστική⁵⁵, με την έννοια ότι δεν διατηρήθηκε απαρέγκλιτα ως επίσημη κρατική πολιτική ένα συνεπές και ολοκληρωμένο πλαίσιο αιτιολογίας για προσφυγή σε πόλεμο το οποίο να εμπεριέχει στοιχεία ηθικής ή δικαιοσύνης. Είναι, βέβαια, γεγονός ότι τα Τακτικά του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού⁵⁶ προβλέπουν ότι « Καλόν μοι δοκείν δικαίαν είναι την αρχήν του πολέμου», παραπέμποντας ευθέως στην έννοια του δικαίου πολέμου. Ως δε δίκαιες αιτίες προσφυγής σε πόλεμο λογίζονταν η άμυνα και τα αντίποινα, ενώ καταδικάζονταν ο άδικος επιθετικός πόλεμος⁵⁷. Δεν φαίνεται, όμως με βεβαιότητα ότι αυτό το κείμενο απετέλεσε το *imprimatur* για την μετέπειτα πολιτική της εκτελεστικής εξουσίας του Βυζαντίου σχετικά με την προσφυγή σε πόλεμο⁵⁸. Η επίσημη Εκκλησία, από την πλευρά της, δεν προσέφερε ένα τέτοιο πλαίσιο⁵⁹. Οι πόλεμοι του Βυζαντίου αναλαμβάνονταν για την ανάκτηση εδαφών, την προστασία του κράτους από επιδρομές και

Government, Church and Civilisation, Cambridge 1967, σσ. 6-9, 10-13. Α. Κόλια-Δερμιτζάκη, ό.π. σ. 350 επ. Πρβλ. όμως Μ. Taube, *11 RCADI 345 (1926 I)*, σσ. 365-367, ο οποίος υποστηρίζει την ύπαρξη «καισαροπαπισμού» ή θεοκρατίας στο Βυζάντιο, άποψη η οποία φαίνεται ότι είναι ακραία. Βλ. σχετικά *The Cambridge Medieval History, vol. IV*, σσ. 12-13.

⁵⁵ Βλ. Taube, *11 RCADI 345 (1926 I)*, σ. 366. Brownlie ό.π. σ. 6

⁵⁶ Ο επίσημος τίτλος των Τακτικών είναι *Λέοντος εν Χριστώ τω Θεώ αυτοκράτορος των εν πολέμοις τακτικών σύντομος παράδοσις* και αποτελούν συλλογή διατάξεων που αφορούν, μεταξύ άλλων, την προσφυγή σε και διεξαγωγή του πολέμου. Η σύνταξη των Τακτικών στηρίχθηκε σε παλαιότερα κείμενα του Α΄ και ΣΤ΄ μ.Χ. αιώνων: τον Στρατηγικό λόγο του Ονασάνδρου και τα Τακτικά-Στρατηγικά του Μαυρικού ή Ουρβικίου. Βλ. Μιχαηλίδη-Νουάρο ό.π. σσ. 412-413.

⁵⁷ Βλ. Μιχαηλίδη-Νουάρο ό.π. σσ. 419-423.

⁵⁸ Ο Καθηγητής Μιχαηλίδης-Νουάρος δεν αναφέρει κανένα παράδειγμα πρακτικής του Βυζαντίου μεταγενέστερο της σύνταξης των Τακτικών. Αντίθετα, βλ. Τηλ. Λουγγή, *Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, De Administrando Imperio (Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν)*, *Θεσσαλονίκη 1990*, από το οποίο προκύπτει σαφώς ότι η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τουλάχιστον όσον αφορά την δυναστεία των Μακεδόνων, διαπνέονταν αποκλειστικά από στενό κρατικό συμφέρον και όχι από αρχές «δικαιοσύνης» ή κοινότητας θρησκευτικών πεποιθήσεων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της συμμαχίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τους ειδωλολάτρες Ούγγρους και η έγκριση, αν όχι η προτροπή από τον αυτοκράτορα Λέοντα Στ΄ τον Σοφό, της κατάκτησης της χριστιανικής Μοραβίας από τους τελευταίους. Ιδ. σ. 102-106. Βλ. επίσης *Το Εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αι.)*, *Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Διεθνή Συμπόσια 4*, Αθήνα 1997, ιδιαίτερα τη συμβολή των G. Dagron, *Apprivoiser La Guerre Byzantins et Arabes Ennemis Intimes*, σ. 37 επ. και G.T. Dennis, *The Byzantines in Battle*, σ. 165 επ.

⁵⁹ Πρβλ. όμως Πουλή ό.π. σσ. 125-137.

αντίποινα, αλλά η προσφυγή σ' αυτούς διαχωρίζονταν από οποιαδήποτε έννοια δικαιοσύνης. Εξαίρεση φαίνεται να αποτελούν οι πόλεμοι του Αυτοκράτορα Ηρακλείου εναντίον των Περσών και του Νικηφόρου Φωκά εναντίον των Αράβων, στους οποίους φαίνεται να δόθηκε ο χαρακτήρας «ιερών πολέμων» κατά των απίστων⁶⁰. Ωστόσο, αυτές οι περιπτώσεις φαίνεται να απέχουν πολύ από το να γίνει δεκτό ότι ο «ιερός» πόλεμος αποτελούσε πάγια και επίσημη αντίληψη περί του πολέμου γενικά, στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία⁶¹. Ο χαρακτήρας «σταυροφορίας» της εκστρατείας για την ανακατάληψη των Αγίων Τόπων και την ανάκτηση του Τιμίου Σταυρού, στην πρώτη περίπτωση, και ο πόλεμος κατά των «άπιστων» μουσουλμάνων σε συνδυασμό με την προσπάθεια ανάδειξης των πεσόντων σ' αυτούς ως μάρτυρες της πίστεως, στη δεύτερη, φαίνεται ότι αποτελούσαν μεμονωμένες περιπτώσεις στην μακρά ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο «ιερός» χαρακτήρας που φαίνεται ότι δόθηκε στις συγκεκριμένες πολεμικές προσπάθειες εμφανίζεται μάλλον ευκαιριακός και προπαγανδιστικός αποσκοπώντας στην συστράτευση της κοινής γνώμης, και όχι ως έκφραση μιας εκ των προτέρων διαμορφωμένης θεωρίας περί «ιερού» πολέμου⁶². Μάλιστα, η σύγκρουση μεταξύ Ισλάμ και Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία προκλήθηκε εξαιτίας της εδαφικής εξάπλωσης του πρώτου σε βάρος των Ανατολικών επαρχιών της τελευταίας, θεωρήθηκε ότι επηρέασε τον Νικηφόρο Φωκά ώστε να επιδιώξει την ανάλογη διαμόρφωση έννοιας «ιερού» πολέμου στο Χριστιανικό Βυζάντιο⁶³.

3. Β. Η έννοια του πολέμου στο Ισλάμ

Στην περίπτωση του Ισλάμ, που εμφανίσθηκε κατά τον 7ο μ.Χ. αιώνα, ο «ιερός» πόλεμος (τζιχάντ) των μουσουλμάνων κατά των απίστων και των αποστατών, ήταν από την αρχή δεκτός ως θεσμός και ως λόγος προσφυγής στα όπλα. Υπάρχουν χω-

⁶⁰ Βλ. Κόλλια-Δερμιτζάκη ό.π.

⁶¹ Βλ. Πουλή ό.π. Κεφ. Ε', κυρίως σσ.127-128, 130. Αντίθετη η Κόλλια-Δερμιτζάκη ό.π. σσ. 126-141

⁶² Η προπαγανδιστική χρήση της θρησκείας από την κοσμική εξουσία φαίνεται και στη περίπτωση της ανάπτυξης της λαϊκιστικής αντίληψης περί των «αγίων στρατιωτών», όπως οι Άγιοι Δημήτριος, Γεώργιος, Θεόδωρος κ.ά. Σ' αυτού του είδους τη χρήση της θρησκείας η επίσημη Εκκλησία δεν φαίνεται να έχει αντιδράσει, πιθανόν λόγω της υποδεέστερης θέσης της στη διάρθρωση των εξουσιών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Βλ. Taube, *11 RCADI 345 (1926 I)*, σσ. 367-368. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, Oxford 1991, σ. 1374.

⁶³ Ήταν η μαχητικότητα και ο φανατικός ζήλος των Μουσουλμάνων πολεμιστών στο πεδίο της μάχης που δημιούργησαν εντύπωση στους Βυζαντινούς. Βλ. Πουλή ό.π. σσ. 88-89 υποσημ. 129.

ρία στο Κοράνιο τα οποία ευθέως προβλέπουν τον πόλεμο⁶⁴. Παρόλο που η ακριβής ερμηνεία της έννοιας «τζιχάντ» δεν είναι «πόλεμος» αλλά «αγώνας» ή «επίπονη προσπάθεια»⁶⁵, το γεγονός ότι αυτός ο αγώνας έπρεπε να γίνεται σύμφωνα με τις επιταγές του Θεού σε συνδυασμό με τις αναφορές στο Κοράνι σε «πόλεμο», οδήγησε μη-Μουσουλμάνους συγγραφείς να ερμηνεύσουν τα σχετικά χωρία του Κορανίου ότι προβλέπουν μια διαρκή κατάσταση πολέμου μεταξύ Μουσουλμάνων και μη-Μουσουλμάνων⁶⁶. Η σωστότερη άποψη φαίνεται να είναι ότι η αναφορά σε πόλεμο στο Κοράνιο αφορά τους πολυθεϊστές της Αραβικής χερσονήσου, με τους οποίους ο Μωάμεθ ήλθε σε σύγκρουση κατά τον 7ο αιώνα μ.Χ. και ότι η ερμηνεία του «τζιχάντ» ως μεθόδου διάδοσης του Ισλάμ μέσω της βίαιης εδαφικής επέκτασης υιοθετήθηκε από Μουσουλμάνους νομικούς-θεολόγους μεταγενέστερους του Μωάμεθ⁶⁷. Μάλιστα, η ιστορία των πρώτων Ισλαμικών πολέμων δείχνει ότι η έννοια του «ιερού πολέμου» χρησιμοποιήθηκε μάλλον ως πρόσχημα ή ιδεολογική κάλυψη περισσότερο κοσμικών και «πατροπαράδοτων» λόγων προσφυγής σε πόλεμο (εδαφική επέκταση, απόκτηση οικονομικού οφέλους)⁶⁸, παρά ως μέθοδος για τη διάδοση της πίστης. Φαίνεται δε ότι είναι σημαντικό πως η Ισλαμική κατάκτηση δεν ακολουθούταν από μαζικό προσηλυτισμό των μη-Μουσουλμάνων. Οι τελευταίοι ασπάζονταν το Ισλάμ μάλλον εκούσια παρακινούμενοι από προσωπικά κίνητρα, όπως η απόκτηση προνομίων ή η αποφυγή του κεφαλικού φόρου που επιβάλλονταν στους απίστους⁶⁹. Επιπλέον, συχνές ήταν οι συγκρούσεις μεταξύ Μουσουλ-

⁶⁴ Βλ. M.K. Nawaz, The Doctrine of 'Jihad' in Islamic Legal Theory and Practice, *The Indian Yearbook of International Affairs*, vol. viii (1959), σ. 32, σσ. 33-38.

⁶⁵ Σύμφωνα με Μουσουλμάνους συγγραφείς σημαίνει κυρίως τον αγώνα κάθε ανθρώπου για την καταπολέμηση των παθών του. Βλ. A. Rechid, L' Islam et le Droit des Gens, 60 RCADI 375 (1937 II), σ. 444.

⁶⁶ Βλ. Nawaz ό.π. Βλ. επίσης Η.Δ. Νικολακάκη, *Τζιχάντ, ο Ιερός Πόλεμος του Ισλάμ. Σύστασι, Καθιέρωσι, Σύγχρονες Εφαρμογές του, Θεσσαλονίκη 1994*.

⁶⁷ Η ερμηνεία που επικράτησε ήταν αυτή της Hedaya, του συγγράμματος του Μουσουλμανικού δικαίου της Σχολής Χανάφι, σύμφωνα με την οποία το Κοράνιο επιτρέπει τον πόλεμο εναντίον όλων των απίστων εθνών και ο κεφαλικός φόρος επιβάλλεται σε όλους τους απίστους. Αρχικά ο κεφαλικός φόρος επιβλήθηκε, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Μωάμεθ, μόνον στους λεγόμενους «λαούς της Βίβλου» (Χριστιανούς και Ιουδαίους) που κατοικούσαν στην Αραβική χερσόνησο, ως εναλλακτική λύση αντί του πολέμου. Βλ. Nawaz ό.π. σσ. 38-40. Ch. H. Alexandrowicz, Treaty and Diplomatic Relations between European and South Asian Powers in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, 100 RCADI 207 (1960 II), σ. 236.

⁶⁸ Βλ. Nawaz ό.π. σ. 42 επ. αλλά πρβλ. J. Kegan, *A History of Warfare*, 1993, σ. 192 επ.

⁶⁹ Βλ. Nawaz ό.π. σσ. 40-46.

μάνων ηγεμόνων, ενώ οι σχέσεις μεταξύ των Μουσουλμανικών και των Χριστιανικών Κρατών μετά τον 16ο αιώνα ρυθμίζονταν μέσω της σύναψης διεθνών συνθηκών και διπλωματικής αντιπροσώπευσης, και όχι υπό το καθεστώς του «τζιχάντ»⁷⁰.

3.γ. Η διαμόρφωση της έννοιας του Δικαίου Πολέμου στο διεθνές δίκαιο

Η ανάπτυξη της θεωρίας του δικαίου πολέμου οφείλεται κατά κύριο λόγο στους θεολόγους-συγγραφείς της Καθολικής Εκκλησίας στην Δυτική Ευρώπη. Η απουσία ισχυρής κεντρικής εκτελεστικής εξουσίας στην περιοχή μετά την κατάλυση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το 476 μ.Χ., συνέτεινε στην ανάδειξη της Εκκλησίας και του Πάπα, σε φορείς ουσιαστικής εξουσίας και επιρροής, τουλάχιστον έως τον 16ο αιώνα. Παράλληλα, η δημιουργία της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ανέδειξε τον ηγεμόνα της σε φορέα πολιτικής εξουσίας επάνω σε μεγάλο αριθμό μικρότερων φεουδαρχικών μονάδων. Μέχρι την εμφάνιση των λεγόμενων εθνικών Κρατών κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, ο Πάπας και ο Αυτοκράτορας αποτελούσαν τους δύο πόλους εξουσίας στην Δυτική Ευρώπη, με τον πρώτο να έχει σημαντική επιρροή επάνω στο σύνολο του Χριστιανικού κόσμου στη Δύση⁷¹. Η διατύπωση του δόγματος περί δικαίου πολέμου αποσκοπούσε στην προσαρμογή της πάγιας πρακτικής της προσφυγής σε πόλεμο στις διαπολιτειακές σχέσεις με την επικράτηση του Χριστιανισμού. Ο Χριστιανισμός έπονταν χρονικά του θεσμού του πολέμου, ο οποίος χρησιμοποιούνταν από πολιτειακές μονάδες χάρη στις ηγεσίες των οποίων επικράτησε η νέα θρησκεία και, ως διδασκαλία ή κοσμοθεωρία ήταν αντίθετη του πολέμου. Επομένως, έπρεπε είτε να τον αποδεχθεί είτε να τον απορρίψει, ανεπιφύλακτα. Η θεωρία του δικαίου πολέμου διαμορφώθηκε κατ' αρχήν, ως ένας συμβιβασμός ανάμεσα στην κατ' εξοχή ειρηνιστική φύση του Χριστιανισμού και την πάγια πρακτική του πολέμου της κοσμικής εξουσίας, χωρίς τη συνδρομή της οποίας ο Χριστιανισμός δεν θα ήταν δυνατόν να επιβιώσει. Έτσι, μπορεί μεν ο πόλεμος να αποδοκιμάζονταν γενικά ως ιδέα, αλλά ήταν δυνατόν να ανα-

⁷⁰ Βλ. Nawaz ό.π. σ. 40 επ. Alexandrowicz, *100 RCADI 207 (1960 II)*, σσ. 236-238.

⁷¹ Η ουσιαστική πολιτική επιρροή του Πάπα στους πολιτειακούς φορείς της Δυτικής Ευρώπης κατά τον Μεσαίωνα αντανakλάται στην κήρυξη της Α' Σταυροφορίας από τον Πάπα Ουρβανό το 1095 στην Clermont. Η όλη προσπάθεια χαρακτηρίστηκε ως «ιερός πόλεμος» για την ανάκτηση των Αγίων Τόπων από τους Μουσουλμάνους, αλλά η υποβόσκουσα αιτία φαίνεται ότι ήταν η αναστροφή των Αραβικών κατακτήσεων του 8ου και 9ου αιώνα στην Ισπανία και τη Δυτική Μεσόγειο. Βλ. *The Cambridge Medieval History, vol. V Contest of Empire and Papacy, Cambridge 1968, Ch. VII, The First Crusade*, σσ. 265 επ. Πρβλ. Κόλια-Δερμιτζάκη ό.π. σσ. 342-344.

ληφθεί σε περιπτώσεις στις οποίες υπήρχε «δίκαιη» αιτία⁷². Με άλλα λόγια, οι σχέσεις μεταξύ (τουλάχιστον Χριστιανικών) πολιτειών θεωρούνταν ως κατά κανόνα ειρηνικές, ή ότι θα έπρεπε να είναι ειρηνικές. Οι πρώτοι θεολόγοι συγγραφείς είχαν την πεποίθηση ότι η επικράτηση του Χριστιανισμού θα είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση της ειρήνης στον κόσμο. Η πεποίθηση, όμως, αυτή δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα των διαπολιτειακών σχέσεων και έτσι φαίνεται ότι έγινε δεκτό ότι η προσφυγή σε πόλεμο θα έπρεπε να γίνεται μόνον εξαιρετικά, εάν θεμελιώνονταν «δίκαιη αιτία». Σ' αυτό το σημείο η χριστιανική θεολογική διδασκαλία δεν υιοθέτησε ανταγωνιστική στάση ως προς την κοσμική εξουσία, αλλά αποδέχθηκε την πιθανότητα προσφυγής σε πόλεμο και πρόσφερε στους κοσμικούς ηγεμόνες το θεωρητικό πλαίσιο για «δίκαιη» προσφυγή στα όπλα. Έτσι, από τη μια πλευρά «σώθηκαν τα προσχήματα» της ιδεολογικής αντίθεσης του Χριστιανισμού προς τον πόλεμο, και από τη άλλη, οι κοσμικοί ηγεμόνες διατήρησαν το προνόμιο της προσφυγής σε πόλεμο, με μοναδική επιφύλαξη, ότι ο πόλεμος θα αναλαμβάνονταν για «δίκαιη αιτία». Το ερώτημα το οποίο τίθεται επομένως είναι, ποιες είναι οι «δίκαιες» αιτίες οι οποίες να νομιμοποιούν μια πολιτεία να προσφύγει σε πόλεμο.

Το ζήτημα πραγματεύθηκε πρώτος, ως γενικό πλαίσιο, ο Αγ. Αυγουστίνος, και συστηματοποίησε κατά τον 13ο αιώνα ο Αγ. Θωμάς ο Ακβινάτης. Ο Αγ. Αυγουστίνος στο έργο του *Questiones in Heptateuchum*, vi, 10b, αναφέρει ότι «Δίκαιοι πόλεμοι ορίζονται αυτοί οι οποίοι επιδιώκουν την αντεκδίκηση για βλάβες, όταν το έθνος ή η πόλη εναντίον των οποίων κατευθύνεται η εμπόλεμη δράση αμέλησε είτε να τιμωρήσει τους πολίτες της που διέπραξαν άδικες πράξεις είτε να αποκαταστήσει οτιδήποτε αποκτήθηκε άδικα. Επιπλέον, είναι δίκαιος ο πόλεμος τον οποίο ο ίδιος ο Θεός επιτάσσει»⁷³. Ο Αγ. Θωμάς ο Ακβινάτης στο έργο του *Summa Theologica*, II, ii, 40, πρότεινε ένα κανονιστικό πλαίσιο προσφυγής σε πόλεμο σύμφωνα με το οποίο έπρεπε να συντρέχουν τρεις προϋποθέσεις για να είναι ένας πόλεμος «δίκαιος»: Πρώτον, να κηρύσσεται από τον ηγεμόνα και όχι από ιδιώτη, διότι ο τελευταίος μπορεί να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του προσφεύγοντας στην κρίση του ηγεμόνα του. Δεύτερον, απαιτείται «δίκαιη» αιτία, η οποία ορίζεται με βάση το παραπάνω χωρίο του Αγ. Αυγουστίνου. Τρίτον, απαιτείται οι εμπόλεμοι να έχουν «δίκαιη πρόθεση», αποσκοπώντας «στην προαγωγή του καλού και την

⁷² Ο πόλεμος θεωρούνταν ως μέτρο καταστολής, το οποίο επέβαλε ο Θεός στην ανθρωπότητα που κατατρέχονταν από την αμαρτία και αποσκοπούσε στην αποκατάσταση της τάξης και στην επιβολή του σεβασμού για το νόμο. Βλ. J. von Elbe, 33 *AJIL* 665 (1939), σ. 668.

⁷³ Το χωρίο παρατίθεται στον Brownlie ό.π. σ. 5.

αποφυγή του κακού»⁷⁴. Η θεωρία του Αγ. Θωμά του Ακρινάτη, η οποία ως προς την ουσία της «δίκαιης αιτίας» ακολούθησε την θεωρία του Αυγουστίνου, επηρέασε άλλους θεολόγους-συγγραφείς του 13ου αιώνα οι οποίοι υιοθέτησαν παρόμοιες απόψεις⁷⁵. Έτσι, η προσφυγή σε πόλεμο ήταν δίκαιη όταν αναλαμβάνονταν για την ανόρθωση προηγούμενης βλάβης και ο πόλεμος κηρύσσονταν από τον ηγεμόνα μιας πολιτείας. Αντίθετα, δεν επιτρέπονταν η προσφυγή σε πόλεμο, η οποία υπαγορεύονταν από προσωπικά κίνητρα, όπως η εδαφική επέκταση⁷⁶. Επιπλέον, η προϋπόθεση της «δίκαιης πρόθεσης» εισήγαγε ένα υποκειμενικό στοιχείο, το οποίο είναι δυνατόν να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι η πολιτειακή μονάδα της εποχής ταυτίζονταν με το πρόσωπο του ηγεμόνα.

Η πολιτική διάσπαση της Δυτικής Ευρώπης κατά τον Μεσαίωνα σε πολυάριθμες φεουδαρχικές πολιτειακές μονάδες (κυρίως στην Κεντρική Ευρώπη και την Ιταλία), και η εμφάνιση εθνικών Κρατών, όπως η Ισπανία, η Γαλλία και η Αγγλία, τα οποία ήταν ανεξάρτητα, δηλαδή, δεν υπόκεινταν στην διοικητική εξουσία κάποιου ανώτερου ηγεμόνα, είχε ως αποτέλεσμα το ανέφικτο του ιδεώδους της Χριστιανικής ενότητας, που προέβλεπαν οι πρώτοι θεολόγοι συγγραφείς. Το κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου από τον 14ο ως τον 17ο αιώνα είναι ότι οι διαπολιτειακές σχέσεις υπαγορεύονταν περισσότερο από την πολιτική αυτοτέλεια και την προαγωγή των ειδικών συμφερόντων των μονάδων ενός πολιτικά διασπασμένου κόσμου, παρά από την κοινή θρησκεία που επικρατούσε σ' αυτές. Μάλιστα, από την εποχή της Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης στη Δυτική Ευρώπη, ο τελευταίος παράγων έπαψε να έχει, εκτός από πρακτική, και θεωρητική σημασία. Η σημασία της πολιτικής διάσπασης του Δυτικού κόσμου έγκειται στο ότι ο Πάπας και ο Αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας έχασαν την ουσιαστική τους θέση ως πόλοι εξουσίας και η επιρροή τους μειώθηκε σε μεγάλο βαθμό. Επιπλέον, το κανονιστικό πλαίσιο για τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των πολιτειακών μονάδων κατά την περίοδο αυτή αναζητήθηκε στις αρχές του Ρωμαϊκού δικαίου, το οποίο ίσχυε σε μεγάλο μέρος του πλέον διασπασμένου πολιτικά Δυτικού κόσμου, και όχι στις αρχές του Χριστιανισμού, όπως εκφράζονταν από τον Πάπα, ή την ανώτατη εξουσία του Αυτοκράτορα⁷⁷.

⁷⁴ Βλ. ιδ. σ. 6. Από τον 5ο μ.Χ. αιώνα που ο Αγ. Αυγουστίνος διατύπωσε την άποψη περί δικαίου πολέμου έως τον 13ο αιώνα οπότε ο Αγ. Θωμάς ο Ακρινάτης προέβαλε την δική του θεωρία, η έννοια του δικαίου πολέμου υιοθετήθηκε στο Παπικό *Decretum Gratianum* του 1150.

⁷⁵ Βλ. Brownlie ό.π. σ. 6, υποσημ. 4 για εμπεριστατωμένη βιβλιογραφία.

⁷⁶ Βλ. J. von Elbe, *33 AJIL* 665 (1939), σ. 668.

⁷⁷ Ιδ. σσ. 670-671. Th. Franck, *Fairness in International law and Institutions*, Oxford 1995, σσ. 249-250.

Η νέα κατάσταση πραγμάτων αντανακλάται στα κείμενα των συγγραφέων της εποχής τα οποία πραγματεύονται την προσφυγή σε πόλεμο. Δίδεται μεγάλη έμφαση στην αρμοδιότητα κήρυξης του πολέμου, ενώ παράλληλα διατηρείται η διάκριση μεταξύ «δικαίου» και αδίκου» πολέμου.

Αρμόδιος να προσφύγει σε πόλεμο είναι ο ηγεμόνας μιας πολιτείας, ο οποίος δεν υπόκειται στην εξουσία άλλου. Αυτή η άποψη αντανακλάται στα έργα των Bartolus, Giovanni da Legnano (*Tractatus de Bello, de Represalliis et de Duello*), Belli (*De re militari et bello tractatus*) και Francisco de Victoria (*De Indis et de jure Belli Relctiones*)⁷⁸. Η συνέπεια του παραπάνω έγκειται στο ότι στα πλαίσια της Αγίας Ρωμαϊκής μόνον ο Αυτοκράτορας, αλλά όχι οι υποτελείς του φεουδάρχες ηγεμόνες, είχε το δικαίωμα να προσφύγει σε πόλεμο, ενώ ο Πάπας είχε την αρμοδιότητα να κηρύξει πόλεμο κατά των «απίστων» (Bartolus). Ειδικότερα, ο Belli εξέφρασε την άποψη ότι οποιοδήποτε ανεξάρτητο έθνος ή ηγεμόνας νομιμοποιούνταν να προσφύγουν σε πόλεμο. Ο δε Victoria, ο οποίος ήταν Ισπανός, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Salamanca, επηρεάσθηκε από τη θέση της Ισπανίας ως αυτοτελούς Κράτους, και δίδαξε ότι μόνον ανεξάρτητα Κράτη είχαν δικαίωμα προσφυγής σε πόλεμο.

Η θεολογική επίδραση της διάκρισης μεταξύ «δικαίου» και «αδίκου» πολέμου εξακολουθεί να υπάρχει στα έργα των συγγραφέων της εποχής. Η διατύπωση της ανάγκης για ύπαρξη «δίκαιης» αιτίας προσφυγής σε πόλεμο, σε ένα πλαίσιο διαπολιτειακών σχέσεων όπου οι επιμέρους πολιτειακές μονάδες αποκτούν ολοένα περισσότερο πρωταγωνιστικό ρόλο, φαίνεται κατ' αρχήν να αποκτά χαρακτήρα εισαγωγής περιορισμών στην προσφυγή σε πόλεμο. Έτσι, ο πόλεμος θεωρείται «δίκαιος» όταν έχει χαρακτήρα αντιποίνων, όταν, δηλαδή, πρόκειται για μονομερή χρήση ένοπλης βίας κυρωτικού χαρακτήρα για την ικανοποίηση απαίτησης εξαιτίας προηγούμενης βλάβης. Επίσης, θεωρούνταν «δίκαιος» ο πόλεμος όταν αναλαμβάνονταν για την άμυνα της πολιτείας ή συμμάχου της πολιτείας. Από την άλλη πλευρά, δεν θεωρούνταν «δίκαιη» αιτία προσφυγής σε πόλεμο, η εδαφική επέκταση, οι θρησκευτικές διαφορές, τα προσωπικά κίνητρα ενός ηγεμόνα, η άρνηση προτεινόμενης προσφυγής σε διαιτησία για την επίλυση μιας διαφοράς. Επίσης, η αγριότητα διεξαγωγής του πολέμου για λόγους αντεκδίκησης αφαιρούσε τον «δίκαιο» χαρακτήρα από τον πόλεμο. Σε περίπτωση που ένας πόλεμος αναλαμβάνονταν για μη-δίκαιη αιτία, τότε ο ηγεμόνας που τον διεξήγαγε όφειλε να παραδώσει τα λάφυρα που έλαβε και τα εδάφη τα οποία κατέκτησε. Τέλος, από τη στιγμή που εκπληρώνονταν η ανόρθωση της βλάβης, η οποία αποτελούσε το δικαιολογητικό λόγο

⁷⁸ Ιδ. σσ. 671-676. M. McDougal & F. Feliciano, *The International Law of War. Transnational Coercion and World Public Order*, 1994, σσ. 133-135. Brownlie ό.π. σσ. 7-10.

της προσφυγής σε πόλεμο, αυτός έπρεπε να τερματισθεί και να αποκατασταθεί η ειρήνη (Belli).

Οι βάσεις για προσφυγή σε δίκαιο πόλεμο διαμορφώθηκαν από τους συγγραφείς της εποχής και φαίνεται ότι αποσκοπούσαν να επηρεάσουν την πολιτική των συγχρόνων τους ηγεμόνων ή ότι συνιστούσαν κριτική για την πρακτική των τελευταίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Victoria, ο οποίος υποστήριξε την άποψη ότι η προσφυγή σε πόλεμο πρέπει να γίνεται για μια μόνο αιτία: την αποκατάσταση προηγούμενης βλάβης. Σκοπός του εν λόγω συγγραφέα ήταν να αποδοκιμάσει τις διάφορες προφάσεις τις οποίες επικαλέσθηκε ο βασιλιάς Κάρολος Ε΄ για να αιτιολογήσει τους επεκτατικούς πολέμους της Ισπανίας. Ειδικότερα δε, στόχος του Victoria ήταν να ευαισθητοποιήσει τους ιθύνοντες της Ισπανίας σχετικά με τους ιθαγενείς της Αμερικής, επεκτείνοντας και στην περίπτωση τους τη θεωρία του δικαίου πολέμου: ότι, δηλαδή, απαιτούνταν αναγκαιότητα αποκατάστασης προηγούμενης βλάβης και αναλογικότητα της πολεμικής προσπάθειας με την έκταση της προς ανόρθωση βλάβης, που πρακτικά οδηγούσε στον περιορισμό των αγριότητων των Ισπανών προς τους ιθαγενείς της Αμερικής⁷⁹.

Οι απόψεις των συγγραφέων της περιόδου για την ύπαρξη «δίκαιης αιτίας» προσφυγής σε πόλεμο φαίνεται ότι είχαν χαρακτήρα συμβουλευτικό. Μάλιστα, φαίνεται ότι οι συγγραφείς της εποχής προσπαθούσαν, αν όχι επεδίωκαν, να διαμορφώσουν τη θεωρία τους κατά τρόπο που να μην περιορίζει ουσιαστικά και σημαντικά την διακριτική ευχέρεια των ηγεμόνων να προσφεύγουν σε πόλεμο. Έτσι, ο Belli πρότεινε ένα πλαίσιο δίκαιων αιτιών προσφυγής σε πόλεμο το οποίο ήταν τόσο ευρύ ώστε οποιοσδήποτε πόλεμος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «δίκαιος»⁸⁰. Επίσης, ο Victoria εισήγαγε την άποψη ότι ήταν δυνατόν ένας ηγεμόνας να έχει καλόπιστα την πεποίθηση ότι προσέφυγε σε δίκαιο πόλεμο, ενώ αυτό δεν συνέβαινε στην πραγματικότητα. Στην περίπτωση αυτή η πλάνη του εν λόγω ηγεμόνα ήταν δυνατόν να θεωρηθεί συγγνωστή και ο συγκεκριμένος πόλεμος να γίνει αποδεκτός ως οιονεί δίκαιος. Η αναγνώριση αυτής της πιθανότητας αντανακλά

⁷⁹ Βλ. J. von Elbe, 33 *AJIL* 665 (1933), σ. 674. Στο έργο του *De Indis et de Jure Belli Relectiones* ο Victoria απορρίπτει την αιτιολογία της Ισπανικής κατάκτησης εδαφών στην Αμερική και της συνεπαγόμενης υποδούλωσης των πληθυσμών τους, η οποία συνίστατο στην άρνηση των «βαρβάρων» να δεχθούν την υπεροχή και το αλάθητο του Πάπα, καθώς επίσης και τη Χριστιανική θρησκεία. Σύμφωνα με τον Victoria, η Ισπανική κατάκτηση στην Αμερική θα έπρεπε να βασίζεται σε «δίκαιη αιτία». Βλ. S. Korman, *The Right of Conquest. The Acquisition of Territory by Force in International Law and Practice*, Oxford 1996, σσ. 52-56.

⁸⁰ Βλ. Brownlie ό.π. σσ. 9-10.

την πολιτική πραγματικότητα της εποχής, δηλαδή, την ουσιαστική αυτονόμηση μεγάλου αριθμού πολιτειών από την εξουσία του Πάπα ή του Αυτοκράτορα. Επιπλέον, συνιστά παράγοντα ο οποίος αφαιρεί ουσιαστικά σημαντικό μέρος της κανονιστικής χροιάς της θεωρίας περί δικαίου πολέμου ως πλαισίου για τον περιορισμό της προσφυγής σε πόλεμο. Κι αυτό διότι ήταν πολύ απλό να εμφανισθεί ως καλόπιστη προσφυγή σε δίκαιο πόλεμο μια πολιτική η οποία δεν θα ενέπιπτε στο προτεινόμενο από τη θεωρία πλαίσιο του δικαίου πολέμου. Τέλος, η δυνατότητα άρσης του αδίκου χαρακτήρα ενός πολέμου λόγω «συγγνωστής πλάνης» για τη φύση της αιτίας προσφυγής σ' αυτόν, σήμαινε ότι ένας ηγεμόνας, ο οποίος, ελλείψει ανώτερης αρχής πάνω από αυτόν, ήταν, σύμφωνα με τον Victoria, συγχρόνως ο ενάγων, ο κριτής και το εκτελεστικό όργανο, στην δική του υπόθεση, μπορούσε, με όχι ιδιαίτερη δυσκολία, να παρακάμψει τις επιταγές της θεωρίας περί δικαίου πολέμου. Ο λόγος γι' αυτό ήταν απλός: όντας ανεξάρτητος από οποιαδήποτε ανώτερη αρχή, η επιλογή του για προσφυγή σε πόλεμο και το ζήτημα εάν η πεποίθηση του για την ύπαρξη δίκαιης αιτίας ήταν συγγνωστή ή όχι, δεν υπόκεινταν στη κρίση κάποιου ανώτερου από αυτόν κριτή - π.χ. του Πάπα ή του Αυτοκράτορα. Ο μόνος ανασταλτικός παράγοντας ήταν δυνατόν να βρεθεί στη θεωρία περί δικαίου πολέμου και ανήκε στη διακριτική ευχέρεια του ηγεμόνα να συμμορφωθεί με αυτή ή όχι. Η πρακτική της Ισπανίας δείχνει ότι το συγκεκριμένο Κράτος επινοούσε το ίδιο τις «δίκαιες» αιτίες προσφυγής σε πόλεμο και δεν διαμόρφωσε την πολιτική του με βάση τις απόψεις των συγγραφέων της εποχής⁸¹. Αυτό που συνέβη ήταν μάλλον ότι η θεωρία προσαρμόσθηκε στην πραγματικότητα των διεθνών σχέσεων της εποχής και όχι οι διεθνείς σχέσεις στην θεωρία.

4. Η αποδυνάμωση και εγκατάλειψη της θεωρίας του Δικαίου Πολέμου

Η θεωρία του δικαίου πολέμου υπονομεύθηκε από την εμφάνιση των λεγόμενων εθνικών Κρατών, πολιτειακών μονάδων αυτόνομων, ανεξάρτητων και κυρίαρχων, οι οποίες δεν αναγνώριζαν και δεν υπόκειντο στην εξουσία κάποιας ανώτερης αρχής. Η εμφάνιση και ανάπτυξη της αρχής της κυρίαρχης ισότητας των πολιτειών και της κρατικής κυριαρχίας, είχε ως αποτέλεσμα ότι οι πολιτείες ήταν μόνες αρμόδιες να κρίνουν τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες θα προσέφευγαν σε πόλεμο και αυτή η κρίση τους δεν μπορούσε να ελεγχθεί ή να αξιολογηθεί από κάποιο φορέα ιεραρχικά ανώτερο από αυτές. Ήδη, η πολιτική θεωρία της εποχής διατύπωσε την αρχή της υπεροχής του κρατικού συμφέροντος (*raison d'état*) όσον αφορά την προσφυγή σε πόλεμο, η οποία εκφράσθηκε από τον Μακιαβέλι με τους εξής όρους:

⁸¹ Βλ. J. von Elbe, 33 *AJIL* 665 (1939)

«δίκαιος είναι εκείνος ο πόλεμος ο οποίος είναι αναγκαίος»⁸². Η εξέλιξη αυτή αντανακλάται στη θεωρία περί δικαίου πολέμου με την διατύπωση της άποψης ότι ο πόλεμος είναι δυνατόν να είναι αντικειμενικά δίκαιος όσον αφορά και τους δύο εμπολέμους, και όχι μόνο διότι ο ένας από αυτούς βρίσκεται σε καλόπιστη πλάνη σχετικά με το δίκαιο χαρακτήρα της προσφυγής του σε πόλεμο. Έτσι ο Balthazar Ayala στο έργο του *De Iure et Officiis Bellicis et Disciplina Militari Libri III* υποστήριξε ότι από τη στιγμή που ο πόλεμος αναλαμβάνονταν από ηγεμόνες, οι οποίοι δεν υπάγονταν στην εξουσία κανενός ανωτέρου, η συζήτηση για τη δικαιοσύνη της αιτίας του πολέμου δεν ήταν αρμόζουσα. Επιπλέον, από τη στιγμή που η προσφυγή σε πόλεμο είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή των κανόνων διεξαγωγής του πολέμου, τότε ήταν αρκετό που τα εμπόλεμα μέρη αποτελούσαν «εχθρούς», και έπρεπε να θεωρηθεί ότι ο πόλεμος ήταν δίκαιος και ως προς τις δύο πλευρές⁸³. Με άλλα λόγια, εάν ο πόλεμος χαρακτηριζόταν δίκαιος μόνο ως προς έναν από τους εμπολέμους, τότε η άλλη πλευρά επιβαρύνονταν με το όνειδος του άδικου χαρακτήρα της πολεμικής της προσπάθειας, με συνέπεια να μην δικαιούται την προστασία των κανόνων και αρχών ανθρωπισμού της διεξαγωγής των πολεμικών επιχειρήσεων. Ήταν δυνατόν να υποβληθεί σε απάνθρωπη μεταχείριση και να γίνει αντικείμενο κάθε είδους αγριότητας από τον δίκαιο εμπόλεμο. Έτσι, η αναγνώριση της πιθανότητας της ύπαρξης δίκαιης αιτίας προσφυγής σε πόλεμο και στις δύο πλευρές φαίνεται ότι υπαγορεύθηκε επιπλέον από την τάση στην διεθνή πρακτική της εποχής για εξανθρωπισμό της διεξαγωγής του πολέμου. Η τάση αυτή οδήγησε στην δημιουργία και ανάπτυξη ενός *corpus* κανόνων δικαίου, το οποίο αφορούσε την διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων και τη μεταχείριση μελών των ενόπλων δυνάμεων και του πληθυσμού του αντιπάλου (*jus in bello*). Την πιθανότητα του δικαίου χαρακτήρα του πολέμου και για τις δύο πλευρές μιας ένοπλης σύρραξης υποστήριξε, πάντως όχι με ιδιαίτερη σαφήνεια, και ο Alberico Gentili στο έργο του *De Iure Belli*, Βιβλίο I, Κεφ. 6. Ο Gentili διατύπωσε την άποψη ότι εκ των πραγμάτων κάθε πλευρά σε ένα πόλεμο συμβαίνει να υποστηρίζει ότι προσέφυγε στα όπλα για δίκαιη αιτία. Επομένως, σε περίπτωση αμφιβολιών για το ποιος από τους εμπολέμους διεξάγει δίκαιο πόλεμο, πρέπει να θεωρηθεί ότι ο πόλεμος είναι δίκαιος και για τις δύο πλευρές⁸⁴.

Η άποψη της ύπαρξης δικαίου χαρακτήρα του πολέμου και στους δύο εμπολέμους είχε ως συνέπεια την γένεση του δικαίου της ουδετερότητας. Με άλλα λόγια, τρίτες μη-εμπόλεμες πολιτείες όφειλαν να μεταχειρίζονται τους εμπολέμους σε βά-

⁸² Ν. Μακιαβέλι, *Ο Ηγεμών*, Κεφ. 3 και 26.

⁸³ Βλ. Brownlie ό.π. σ. 10. J. von Elbe, *33 AJIL 665 (1939)*, σ. 676

⁸⁴ Βλ. Brownlie ό.π. σσ. 11-12. J. von Elbe, *33 AJIL 665 (1939)*, σσ. 676-678.

ση ισότητας και να μην εκφράζουν την προτίμησή τους για έναν από αυτούς απέχοντας από την ανάμειξή τους στην ένοπλη σύρραξη υπέρ του ενός ή του άλλου, πράγμα που δεν θα συνέβαινε εάν η προσφυγή σε πόλεμο ενός από τους εμπόλεμους χαρακτηριζόταν ως δίκαιη⁸⁵.

Ωστόσο, ένας από τους σημαντικότερους συγγραφείς της εποχής, ο Hugo Grotius, στο έργο του *De Iure Belli ac Pacis, Libri Tres (1625)*⁸⁶, ακολουθεί την παραδοσιακή θεωρία περί δικαίου πολέμου και φαίνεται να μην αποδέχεται την πιθανότητα να είναι ένας πόλεμος αντικειμενικά δίκαιος και για τους δύο εμπόλεμους. Η μόνη αναφορά την οποία κάνει είναι στην περίπτωση την οποία προέβαλε ο Victoria, ότι είναι δυνατόν κάποιος από τους εμπόλεμους να πιστεύει καλόπιστα ότι διεξάγει πόλεμο για δίκαιη αιτία⁸⁷.

Η θεωρία περί δικαίου πολέμου εγκαταλείφθηκε μετά την Συνθήκη της Βεστφαλίας του 1648, η οποία τερμάτισε τον τριακονταετή πόλεμο και είχε ως συνέπεια, πρώτον, να εκλείψει οποιαδήποτε ιεραρχικά ανώτερη πολιτική αρμοδιότητα του Πάπα και του Αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας επάνω στις πολιτειακές μονάδες της εποχής, και δεύτερον, να καθιερωθούν ως πρωταγωνιστές των διεθνών σχέσεων τα Κράτη. Τα τελευταία ήταν ανεξάρτητα και κυρίαρχα, με την έννοια ότι δεν υπόκεινταν σε κανενός είδους ανώτερη αρχή. Η Συνθήκη της Βεστφαλίας εγκαθίδρυσε ένα σύστημα διατήρησης της ειρήνης το οποίο βασιζόταν στην αρχή της λεγόμενης *ισορροπίας δυνάμεων (principe d' équilibre)*⁸⁸ και διέπονταν από κανόνες δημοσίου δικαίου, η διαμόρφωση και εξέλιξη των οποίων καθιέρωσε το σύγχρονο διεθνές δίκαιο ως κλάδο δικαίου. Η ισορροπία δυνάμεων της Βεστφαλίας διατηρήθηκε στην Ευρώπη ως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918) και η νέα κατάσταση πραγμάτων στην διεθνή σκηνή εκφράστηκε μέσα από τα έργα των νομικών της εποχής. Η Συνθήκη της Βεστφαλίας αναγνώρισε

⁸⁵ Βλ. Brownlie ό.π. σ. 16. Το δίκαιο της ουδετερότητας διαμορφώθηκε κατά τον 17ο-18ο αιώνα.

⁸⁶ Ο Grotius θεωρείται ο «πατέρας» του σύγχρονου διεθνούς δικαίου, διότι ήταν ο πρώτος ο οποίος παρήγαγε μια συστηματική και διεξοδική μελέτη του διεθνούς δικαίου η οποία βασίστηκε στο φυσικό δίκαιο.

⁸⁷ Grotius, *De Iure Belli ac Pacis, Libri Tres, Βιβλίο III, Κεφ. xxiii, 13.2*, αναφέρεται στον Brownlie ό.π. σ. 13, υποσημ. 11. Ένας άλλος συγγραφέας της περιόδου, ο Suarez, ακολούθησε επίσης πιστά την θεολογική θεωρία περί δικαίου πολέμου στο έργο του *De Triplici Virtute Theologica, De Caritate, Disp. XIII, De Bello*. Βλ. Brownlie ό.π. σσ. 12-13.

⁸⁸ Το σύστημα της ισορροπίας δυνάμεων επικρατούσε μεταξύ των Ιταλικών πόλεων κατά τον 15ο αιώνα. Στη συνέχεια επεκτάθηκε στη κεντρική και δυτική Ευρώπη. Βλ. Brownlie ό.π. σ. 14.

την κυρίαρχη ισότητα των Κρατών, αποτέλεσμα της οποίας ήταν η αποδοχή της ύπαρξης μιας διεθνούς κοινωνίας με ισότιμα μέλη, των οποίων οι σχέσεις μεταξύ τους διέπονταν από ένα σύστημα δικαίου, που ονομάστηκε δίκαιο των Εθνών ή διεθνές δίκαιο. Το σύστημα αυτό αντικατέστησε το οικουμενικό σύστημα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και της Καθολικής Εκκλησίας (πριν τη Μεταρρύθμιση) με τον Αυτοκράτορα και τον Πάπα, ως ανώτατη αρχή αντίστοιχα.

Σε ένα τέτοιο σύνολο ισότιμων και κυρίαρχων υποκειμένων, οποιαδήποτε συζήτηση για προσφυγή σε δίκαιο πόλεμο, η οποία απαιτούσε κρίση του εάν όντως ο πόλεμος ήταν δίκαιος από μια ανώτερη αρχή, προσέκρουε στα θεμέλια του συστήματος: από τη στιγμή που τα Κράτη ήταν κυρίαρχα, δεν αναγνώριζαν δηλαδή καμία ιεραρχικά ανώτερη αρχή, κανείς δεν μπορούσε να αμφισβητήσει την αρμοδιότητά τους να προσφύγουν σε πόλεμο για οποιαδήποτε αιτία. Η περίοδος μετά τη Συνθήκη της Βεσφαλίας χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση και διαμόρφωση της θεωρίας του θετικισμού στα έργα των συγγραφέων του 17ου και 18ου αιώνα. Γίνεται η διάκριση μεταξύ του φυσικού δικαίου, το οποίο προϋπήρχε των Κρατών και είναι αμετάβλητο, και του συναινετικού δικαίου των εθνών, το οποίο δημιουργείται από τα ίδια τα Κράτη και το οποίο ρυθμίζει τις μεταξύ τους σχέσεις. Είναι το τελευταίο το οποίο διέπει την διεθνή κοινωνία, ενώ το πρώτο απευθύνεται στη συνείδηση των ηγεμόνων ως σύνολο ηθικών επιταγών περισσότερο, παρά ως κανονιστικό ρυθμιστικό πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ των Κρατών⁸⁹. Κάτω από αυτές τις συνθήκες το εάν ένας πόλεμος είναι δίκαιος ή όχι έχει μικρή σημασία ως ζήτημα δικαίου. Η άποψη αυτή αρχικά εκφράσθηκε αναφορικά με τη στάση που έπρεπε να τηρηθεί από τρίτα Κράτη προς τους εμπολέμους και στη συνέχεια σχετικά με τους ίδιους τους εμπολέμους. Ο Pufendorf⁹⁰, απηχώντας την άποψη του Grotius, υποστήριξε ότι η απόφαση για προσφυγή σε πόλεμο δεν θα έπρεπε να λαμβάνεται βεβιασμένα και για «αόριστη αιτία». Αντίθετα, θα έπρεπε να καταβάλλονταν κάθε δυνατή προσπάθεια να επιλυθεί κάποια διαφορά, μέσω διαπραγματεύσεων ή διαιτησίας, έτσι ώστε να μειωθούν οι πιθανότητες έκρηξης πολέμου. Σε κάθε περίπτωση όμως, εάν ο πόλεμος δεν ήταν δυνατόν να αποτραπεί, τότε τρίτα Κράτη θα έπρεπε να είναι ουδέτερα ως προς τους εμπολέμους. Η ουδετερότητα δικαιολογούνταν από το γεγονός ότι η ανάμειξη στην ένοπλη σύρραξη υπέρ του ενός ή του άλλου εμπολέμου θα καθιστούσε κάποιο τρίτο Κράτος κριτή του δικαίου χαρακτήρα ενός πολέμου μεταξύ άλλων δυνάμεων και αναπόφευκτα μέρος της διένεξης. Επιπλέον,

⁸⁹ Βλ. J. von Elbe, 33 *AJIL* 665 (1939), σσ. 682-685.

⁹⁰ Στο έργο του *De Iure Naturae et Gentium*, Βιβλίο VIII, Κεφ. vi 4. Βλ. αναφορές στους J. von Elbe, 33 *AJIL* 665 (1939), σ. 680. Brownlie ό.π. σ. 16.

ο Bynkershoek⁹¹, προέβαλε την άποψη ότι προσφυγή σε πόλεμο επιτρέπονταν για άμυνα ή ανάκτηση «αυτού που ανήκει σε κάποιον», αλλά πάλι το ζήτημα του δίκαιου ή όχι χαρακτήρα του πολέμου δεν ενδιέφερε τα τρίτα Κράτη, τα οποία όφειλαν να παραμένουν ουδέτερα. Δεν αποτελούσε αρμοδιότητα του ουδετέρου Κράτους να αναλάβει τη θέση κριτή του δίκαιου χαρακτήρα της προσφυγής σε πόλεμο των δύο εμπολέμων Κρατών, με τα οποία το συγκεκριμένο [ουδέτερο] Κράτος διατηρούσε φιλικές σχέσεις. Ως προς αυτό το σημείο οι δύο παραπάνω συγγραφείς εγκατέλειψαν την άποψη την οποία προέβαλε ο Grotius⁹², ότι τα τρίτα Κράτη είχαν το δικαίωμα να λάβουν θέση ως προς το δίκαιο ή όχι χαρακτήρα της προσφυγής σε πόλεμο των εμπλεκόμενων Κρατών και να συνδράμουν την πλευρά η οποία προσέφυγε σε πόλεμο για δίκαιη αιτία. Η εμφάνιση και ανάπτυξη του δικαίου της ουδετερότητας (η μη συμμετοχή και αμεροληψία τρίτων Κρατών ως προς την ένοπλη σύρραξη μεταξύ δύο Κρατών) είχε ως αποτέλεσμα την διατύπωση και επικράτηση της άποψης ότι ο δίκαιος χαρακτήρας του πολέμου αποτελούσε ζήτημα το οποίο δεν ενδιέφερε το θετικό ή «συναινετικό» διεθνές δίκαιο, που ίσχυε στις σχέσεις μεταξύ των Κρατών. Η άποψη αυτή εκφράσθηκε από τους Christian Wolff⁹³ και Emerich de Vattel⁹⁴. Από τη στιγμή δηλαδή, που εξαιτίας της ανεξαρτησίας και κυριαρχίας των Κρατών δεν υπήρχε ιεραρχικά ανώτερη αρχή, η οποία θα έκρινε την δίκαιη ή όχι προσφυγή σε πόλεμο, και από τη στιγμή που τα τρίτα ως προς τους εμπολέμους Κράτη ήταν τα μόνα που θα μπορούσαν να εκφέρουν μια τέτοια κρίση και δεν επιτρέπονταν να το πράξουν, δεν συνέτρεχε κανείς λόγος ενασχόλησης και διερεύνησης του δίκαιου χαρακτήρα της προσφυγής σε πόλεμο. Έτσι ο καθηγητής Brownlie επεσήμανε ότι η διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου, ως συστήματος δικαίου, δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την ύπαρξη ενός κοινωνικού συνόλου αποτελούμενου από ισότιμα μέλη. Η απεριόριστη διακριτική ευχέρεια της ηγεσίας κάθε Κράτους να κρίνει τις προϋποθέσεις της προσφυγής σε πόλεμο, παρόλο που είναι ασυμβίβαστη με οποιαδήποτε έννοια κράτους δικαίου μεταξύ Κρατών, απέτέλεσε κατά κάποιο τρόπο το προαπαιτούμενο της αντικατάστασης του οικουμενικού συστήματος της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, από μια έννομη τάξη μεταξύ κυρίαρχων Κρατών⁹⁵.

⁹¹ Στο έργο του *Questiones Iuris Publici Libri Duo* (1737), βλ. αναφορές στους J. von Elbe, 33 *AJIL* 665 (1939), σσ. 680-681. Brownlie ό.π. σ. 16.

⁹² *De Jure Belli ac Pacis Libri Tres*, Βιβλίο III, Κεφ. xvii.

⁹³ *Ius Gentium Methodo Scientifica Pertractatum* (1749), παραγρ. 888, τομ. ιι.

⁹⁴ *Le Droit des Gens* (1758), Βιβλίο III, Κεφ. iii & xii.

⁹⁵ Βλ. Brownlie ό.π. σ. 16. Y. Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence*, Cambridge 1988, σσ. 62-66

Η θέση αυτή επεκράτησε στη θεωρία και την διεθνή πρακτική έως το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και η άμεση συνέπειά της ήταν ότι η προσφυγή σε πόλεμο, ως νομικό ζήτημα, περιήλθε στην αποκλειστική αρμοδιότητα των Κρατών. Τα Κράτη είχαν το δικαίωμα να χρησιμοποιήσουν ένοπλη βία για οποιοδήποτε λόγο και η προσφυγή σε πόλεμο θεωρούνταν ότι αποτελούσε προνόμιο της κυριαρχίας τους. Έτσι διατυπώθηκε στη θεωρία η άποψη ότι το διεθνές δίκαιο δεν είχε άλλη επιλογή από το να δεχθεί τον πόλεμο ως μέθοδο επίλυσης των διαφορών αναγνωρίζοντας με αυτό τον τρόπο μια πραγματικότητα η οποία υπήρχε στις διεθνείς σχέσεις από αμνημονεύτων χρόνων. Το μόνο που ήταν δυνατόν να κάνει το διεθνές δίκαιο ήταν η ρύθμιση της διεξαγωγής του πολέμου (*jus in bello*). Ως προς αυτό, η εγκατάλειψη της έννοιας του δικαίου πολέμου συνέβαλε ώστε να διαμορφωθούν κανόνες σύμφωνα με τους οποίους η διεξαγωγή του πολέμου θα έπρεπε να διέπεται από αρχές ανθρωπισμού και απαγόρευσης της πρόκλησης μη αναγκαίας βλάβης και υπερβολικού πόνου στον αντίπαλο⁹⁶. Οι αρχές αυτές εφαρμόζονταν ανεξάρτητα από τον δίκαιο χαρακτήρα ή όχι της προσφυγής σε πόλεμο κάποιου από τους εμπόλεμους. Σε διαφορετική περίπτωση η πολεμική προσπάθεια εναντίον της πλευράς, η οποία δεν προσέφυγε σε πόλεμο προβάλλοντας δίκαιη αιτία, θα ήταν ελεύθερη από οποιοσδήποτε ανθρωπιστικές αναστολές ή περιορισμούς και θα καθιστούσε τον μη δίκαιο εμπόλεμο αντικείμενο κάθε είδους αγριότητας ή απάνθρωπης και σκληρής μεταχείρισης⁹⁷. Επιπλέον, η έννοια της ουδετερότητας που απετέλεσε και την αφετηρία της εγκατάλειψης του δικαίου πολέμου, συνέβαλε ώστε μια ένοπλη σύρραξη να περιορίζεται μόνον μεταξύ των άμεσα εμπλεκόμενων Κρατών και να μην οδηγεί σε γενικευμένο πόλεμο. Αυτό θα συνέβαινε εάν τρίτα Κράτη συνέδραμαν τον εμπόλεμο, ο οποίος προσέφυγε σε πόλεμο για δίκαιη αιτία και θα είχε εξαιρετικά επιζήμιες επιπτώσεις στη διεθνή ειρήνη και στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις και το εμπόριο.

Η εγκατάλειψη της έννοιας του δικαίου πολέμου, είχε τελείως διαφορετικές συνέπειες σχετικά με το δικαίωμα προσφυγής σε ένοπλη βία (*jus ad bellum*). Η απόπειρα της θεωρίας του δικαίου πολέμου να εισάγει περιορισμούς στη προσφυγή σε ένοπλη βία, έπαυσε να υπάρχει. Επομένως, η χρήση ένοπλης βίας ήταν νομικά επιτρεπτή. Η διατύπωση των αιτιών για προσφυγή σε δίκαιο πόλεμο, η οποία προτά-

⁹⁶ Βλ. π.χ. τις Συμβάσεις της Χάγης του 1899 και του 1907.

⁹⁷ Βλ. G. Best, *Humanity in Warfare*, 1983, σσ. 3-16.. McCoubrey & White, *International Law and Armed Conflict*, 1992, σσ. 195-197. R. Kolb, *Sur l' Origine du Couple Terminologique ius ad bellum/ius in bello*, *Revue Internationale de la Croix Rouge* No 827 (1997), σ. 593 στις σσ. 593-595.

θηκε από τους θεολόγους συγγραφείς ως κανονιστικό πλαίσιο ρύθμισης της χρήσης ένοπλης βίας, έχασε μεγάλο μέρος του ουσιαστικού του περιεχομένου εξαιτίας του συνεχώς διευρυνόμενου φάσματος των δικαίων αιτιών που νομιμοποιούσαν τη χρήση βίας. Σ' αυτό το σημείο η θεωρία φαίνεται να απέτυχε να επηρεάσει την πρακτική των πολιτειών, και κατά κάποιο τρόπο αναγκάστηκε να δεχθεί, όχι χωρίς κριτική σε ορισμένες περιπτώσεις, την τάση προτίμησης του πολέμου ως μεθόδου επίλυσης διαφορών. Η κατάσταση αυτή επεκράτησε μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και συνοψίζεται στη θέση που διατύπωσε ο Βρετανός διεθνολόγος Hall⁹⁸: «Το διεθνές δίκαιο δεν έχει άλλη επιλογή από το να δεχθεί τον πόλεμο, ανεξάρτητα από το δίκαιο χαρακτήρα της γένεσής του, ως μια σχέση την οποία τα μέρη σ' αυτόν μπορούν να εγκαθιδρύσουν, εάν το επιλέξουν, και να ασχοληθεί μόνον με τη ρύθμιση των αποτελεσμάτων αυτής της σχέσης». Έτσι το νομικά αδιάφορο των λόγων προσφυγής σε πόλεμο είχε ως αποτέλεσμα οι προβαλλόμενοι από Κράτη λόγοι χρήσης ένοπλης βίας κατά την περίοδο 1648-1918 να μην έχουν θέση εξαίρεσης που προβλέπεται από το νόμο, αλλά να έχουν απλά ηθική ή πολιτική αξία. Άλλωστε, ακόμη και κατά την εποχή της ακμής στη θεωρία της έννοιας του δικαίου πολέμου οι θεολόγοι συγγραφείς δεν αμφισβήτησαν το δικαίωμα των πολιτειών να προσφεύγουν σε πόλεμο, ούτε έθεσαν ως βάση της θεωρίας τους την κατ' αρχήν απαγόρευση της προσφυγής σε πόλεμο. Απλά, προσπάθησαν, ανεπιτυχώς, να επηρεάσουν τους ηγεμόνες των πολιτειών να προσφεύγουν σε πόλεμο για ορισμένες αιτίες. Η όλη προσπάθεια φαίνεται ότι εξελίχθηκε στο να αναγάγουν σε δίκαιες αιτίες περιπτώσεις προσφυγής σε πόλεμο οι οποίες ιστορικά ήταν παγιωμένες στην πρακτική, όπως η επιδίωξη της ανόρθωσης προηγούμενης βλάβης με βίαιο τρόπο. Η κατάληξη της θεωρίας του δικαίου πολέμου ήταν να προσφέρει έναν μανδύα ηθικής κάλυψης στην πολιτική προαγωγής ή υπεράσπισης συμφερόντων των πολιτειών και υπαγορεύθηκε από την εξέλιξη των τελευταίων σε ανεξάρτητες και κυρίαρχες μονάδες - τα Κράτη. Η εξέλιξη αυτή της θεωρίας του δικαίου πολέμου είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως η αναμενόμενη, διότι σε ένα διεθνές περιβάλλον στο οποίο η προσφυγή σε πόλεμο γινόταν κατ' αρχήν αποδεκτή, ήταν επόμενο οι πολιτείες, τις οποίες αυτή η πιθανότητα αφορούσε αποκλειστικά, να ερμηνεύουν πολύ διασταλτικά τις προτεινόμενες δίκαιες αιτίες ή να αναζητούν νέες για να υλοποιήσουν ένα δικαίωμα, το οποίο κατ' αρχήν τους αναγνωριζόταν νομικά.

Είναι αλήθεια, ότι σε πολλές περιπτώσεις η προσφυγή σε ένοπλη βία κατά τη διάρκεια του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα απετέλεσε αντικείμενο αιτιολογίας εκ μέρους των ενδιαφερομένων Κρατών⁹⁹. Η κήρυξη πολέμου από την Αγγλία εναντίον

⁹⁸ Βλ. Hall, *International Law*, 8th ed. by Pearce-Higgins, 1924, σ. 82.

⁹⁹ Βλ. J. von Elbe, 33 *AJIL* 665 (1939), σσ. 685-687. Brownlie ό.π. σσ. 17-18.

της Γαλλίας το 1689 αιτιολογήθηκε με βάση τις διώξεις Άγγλων πολιτών στην Γαλλία εξαιτίας των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων. Η προσάρτηση της Σιλεσίας από τον Φρειδερίκο τον Μέγα της Πρωσίας το 1740 αιτιολογήθηκε με βάση κληρονομικό δυναστικό δικαίωμα. Ο Άγγλος πρωθυπουργός William Pitt εξέτασε διεξοδικά και αντέκρουσε τους λόγους που προέβαλε η επαναστατική Γαλλία στην κήρυξη πολέμου εναντίον της Αγγλίας το 1792, τον οποίο θεώρησε κατάφωρη επιθετική ενέργεια. Το εάν τέτοιοι λόγοι ήταν δίκαιοι ή όχι αφορούσε μόνον το Κράτος που τους προέβαλε, το οποίο διέθετε πληθώρα αιτιών τις οποίες μπορούσε να προβάλει κατά βούληση για να δικαιολογήσει την προσφυγή σε πόλεμο. Εκείνο, όμως, που έχει σημασία είναι, ότι η προσφυγή σε πόλεμο καθεαυτή, δεν απαγορεύονταν από το ισχύον διεθνές δίκαιο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο και ότι τέτοιου είδους αιτίες δεν είχαν τη θέση εξαιρέσεων σε απαγορευτικό κανόνα δικαίου. Αντίθετα, απευθύνονταν στην κοινή γνώμη στο εσωτερικό των Κρατών και αποσκοπούσαν να προκαλέσουν την πολιτική συμπάθεια τρίτων Κρατών. Το γεγονός ότι οι λόγοι προσφυγής σε πόλεμο κάλυπταν ένα ευρύτατο φάσμα κρατικής πολιτικής και συμφερόντων φαίνεται να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η χρήση ένοπλης βίας αποτελούσε για το διεθνές δίκαιο της περιόδου μια πραγματικότητα καθόλα νόμιμη, η οποία ήταν δυνατόν σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση να προβάλλεται περιβλημένη τον μανδύα της ηθικής ή κάποιας πολιτικής σκοπιμότητας¹⁰⁰.

Η πρακτική των Κρατών, από την άλλη πλευρά, αποκαλύπτει ότι τα Κράτη είχαν τη διακριτική ευχέρεια να καθορίσουν εάν το καθόλα νόμιμο δικαίωμά τους να χρησιμοποιούν ένοπλη βία, ήταν δυνατόν σε συγκεκριμένη περίπτωση να συνεπάγεται την εφαρμογή των κανόνων του δικαίου του πολέμου και της ουδετερότητας. Αυτή η δυνατότητα ήταν εφικτή μέσω της διαμόρφωσης της έννοιας της «εμπολέμου καταστάσεως» ή «πολέμου *de jure*» ή «πολέμου με νομική έννοια» (state of war, état de guerre). Η θεωρία του διεθνούς δικαίου κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο υποστήριζε ότι δεν υπήρχε ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ ειρήνης και πολέμου, αποδεχόμενη την άποψη του Grotius: *inter bellum et pacem nihil est medium*¹⁰¹. Επιπλέον, η θεωρία έκανε δεκτό, ότι ο πόλεμος αποτελούσε μια κατάσταση πραγμάτων και όχι απλά πράξεις ένοπλης βίας. Σύμφωνα με τον Grotius ο πόλεμος ήταν *non actio sed status eo nomine indicatur*¹⁰². Η θεωρία περί «εμπολέμου κατα-

¹⁰⁰ Βλ. την ενδιαφέρουσα ανάλυση του G. Schwarzenberger, *Jus Pacis ac Belli?*, 37 *AJIL* 460 (1943), σσ. 461-465.

¹⁰¹ Βλ. Grotius, *De Iure Belli ac Pacis*, Βιβλίο III, Κεφ. xxi, 1.1. McNair, *The Legal Meaning of War and the Relation of War to Reprisals*, 11 *Grotius Society Proceedings* 29 (1925), σ. 33. Hindmarsh, *Force in Peace*, 1933, σ. 90.

¹⁰² Grotius ό.π. 1.1, 2.1. Oppenheim, *International Law*, vol. ii, 7th ed. by Lauterpacht, 1952, σσ. 202-203.

στάσεως» αποσκοπούσε να περιορίσει την πιθανότητα της εγκαθίδρυσης της εν λόγω κατάστασης, με το να εξαρτά την ύπαρξή της αποκλειστικά από την βούληση των εμπλεκόμενων μερών. Η ύπαρξη «εμπολέμου καταστάσεως» συνεπάγονταν την εφαρμογή του δικαίου της ουδετερότητας, ενώ επέρχονταν σημαντικές μεταβολές στις σχέσεις μεταξύ των εμπολέμων πλευρών: οι διπλωματικές σχέσεις τους διακόπτονταν, οι μεταξύ τους διμερείς συνθήκες αναστέλλονταν ή λύονταν, περιουσιακά στοιχεία των πολιτών ενός των εμπολέμων γινόταν αντικείμενο δήμευσης στο έδαφος του άλλου εμπολέμου, επιβάλλονταν στους πολίτες των εμπολέμων η υποχρέωση να απόσχουν από συναλλαγές με τον εχθρό. Η εφαρμογή του δικαίου της ουδετερότητας ήταν οικονομικά ασύμφορη για Κράτη τα οποία δεν ήταν οικονομικά αυτάρκη και βασιζόνταν για την προμήθεια, κυρίως πολεμικού υλικού και πρώτων υλών, στις εμπορικές τους σχέσεις με τρίτα Κράτη. Έτσι, πόλεμος ως νομικός όρος δεν σήμαινε απλά τη χρήση βίας, αλλά την ύπαρξη μιας έννομης σχέσης στην οποία τα δικαιώματα της μιας ή της άλλης πλευράς ήταν απλά δυνατόν, αλλά όχι υποχρεωτικό, να προωθηθούν με βίαια μέσα. Κατά συνέπεια, ήταν δυνατόν να υπάρξουν μεγάλης κλίμακας στρατιωτικές επιχειρήσεις χωρίς την ύπαρξη «πολέμου», εξαιτίας του μοναδικού λόγου ότι τα εμπλεκόμενα μέρη επέλεξαν να μην χαρακτηρίσουν την μεταξύ τους σύρραξη ως πόλεμο. Η πρακτική συνέπεια αυτού ήταν η δυνατότητα προσφυγής των Κρατών σε ένοπλη βία αποφεύγοντας το ηθικό όνειδος της κήρυξης πολέμου, παρακάμπτοντας τις επιταγές του εσωτερικού τους συνταγματικού δικαίου σχετικά με την κήρυξη πολέμου και τα δικαιώματα της ουδετερότητας που θα μπορούσαν να επικαλεσθούν τρίτα Κράτη¹⁰³.

Η παραπάνω πρακτική είχε ως αποτέλεσμα τη γένεση του δόγματος των ενόπλων μέτρων καταναγκασμού χωρίς την ύπαρξη εμπόλεμης κατάστασης (*measures of force short of war*), όπως, τα ένοπλα αντίποινα (*armed reprisals*), ο ειρηνικός ναυτικός αποκλεισμός (*pacific blockade*) και η ένοπλη επέμβαση για την προστασία των πολιτών ενός Κράτους (*armed intervention for the protection of nationals abroad*). Έτσι, έως την ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών, μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η πρακτική των Κρατών αναφορικά με τη χρήση βίας χαρακτηριζόταν από τον υποκειμενικό δυισμό της «εμπόλεμης κατάστασης» και των «ενόπλων μέτρων καταναγκασμού χωρίς εμπόλεμη κατάσταση». Η αδυναμία αυτής της κατάστασης βρισκόταν στο γεγονός ότι εάν ένα Κράτος χρησιμοποιούσε κατά άλλου ένοπλη βία που δεν χαρακτηριζόταν «πόλεμος με τη νομική έννοια», το θύμα της ένοπλης βίας μπορούσε μονομερώς και κατά βούληση να θεωρήσει ότι υπήρχε

¹⁰³ Βλ. γενικά Brownlie ό.π. σσ. 26-40. C. Antonopoulos, *The Unilateral Use of Force by States in International law*, Εκδόσεις Σάκουλλα Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σσ. 5-10.

«εμπόλεμη κατάσταση» μεταξύ των δύο Κρατών. Αυτό ήταν δυνατόν να συμβεί είτε με κήρυξη πολέμου, είτε με το να αποκρούσει την εναντίον του ένοπλη βία, με βία και το πρώτο Κράτος [αυτό που αρχικά προσέφυγε στη χρήση ένοπλης βίας] να θεωρήσει ότι υπήρχε «εμπόλεμη κατάσταση». Έτσι εάν τα εμπλεκόμενα Κράτη ήταν ως δυνάμεις ισοδύναμα ως προς την ισχύ τους, τότε ήταν σχεδόν βέβαιο ότι η μεταξύ τους σύρραξη θα χαρακτηριζόταν ως «εμπόλεμη κατάσταση». Εάν όμως, και αυτό συνέβαινε συχνότερα στην πράξη, ένα από τα δύο Κράτη ήταν Μεγάλη δύναμη, τότε το λιγότερο ισχυρό Κράτος θα απέφευγε να χαρακτηρίσει τη σύρραξη ως «εμπόλεμη κατάσταση», για δύο, κυρίως, λόγους: Πρώτον, διότι αυτό θα συνεπάγονταν τη χρήση βίας εναντίον του με μεγάλη ένταση και σε μεγάλη γεωγραφική κλίμακα. Δεύτερον, διότι το λιγότερο ισχυρό Κράτος θα στερούνταν οποιασδήποτε υλικής ενίσχυσης από τρίτα Κράτη εξαιτίας της εφαρμογής του δικαίου της ουδετερότητας. Από την άλλη πλευρά, σε περίπτωση χρήσης βίας χωρίς την ύπαρξη «εμπόλεμης κατάστασης», τρίτα Κράτη των οποίων τα, οικονομικά κυρίως, συμφέροντα επηρεάζονταν, διεκδικούσαν το δικαίωμα να εφαρμοσθούν ως προς αυτά οι κανόνες της ουδετερότητας. Αυτό συνέβαινε εάν το τρίτο Κράτος ήταν αρκετά ισχυρό ώστε να διεκδικήσει τα δικαιώματα ουδετέρου. Έτσι στην περίπτωση του ναυτικού αποκλεισμού της Βενεζουέλα το 1902 από τις δυνάμεις της Μ. Βρετανίας, Γερμανίας και Ιταλίας, η διαμαρτυρία των ΗΠΑ ανάγκασε τουλάχιστον τη Γερμανική κυβέρνηση να χαρακτηρίσει τον αποκλεισμό ως «πράξη σε εμπόλεμη κατάσταση»¹⁰⁴. Η μόνη αξιόλογη προσπάθεια εκ του νόμου περιορισμού του δικαιώματος χρήσης ένοπλης βίας στη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου έγινε με τη συνομολόγηση της Δεύτερης Σύμβασης της Χάγης του 1907, η οποία προέβλεπε τον περιορισμό της χρήσης ένοπλης βίας για την ανάκτηση δημοσίων δανείων, πριν γίνει προσπάθεια ικανοποίησης της απαίτησης με μη βίαια μέσα.

Η αλλαγή στο διεθνές δίκαιο σχετικά με την προσφυγή σε ένοπλη βία, η οποία οδήγησε στον περιορισμό και τελικά στην απαγόρευση της χρήσης βίας επήλθε ως συνέπεια των δύο παγκοσμίων συρράξεων κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Η ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών το 1919 και του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών το 1945 αποσκοπούσε στη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας μέσω θεσμοποιημένων μηχανισμών, οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με την αντιμετώπιση διεθνών κρίσεων και περιπτώσεων μονομερούς χρήσης ένοπλης βίας. Η επίτευξη αυτού του σκοπού δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την εγκατάλειψη του δικαιώματος, που απέρρεε από την αρχή της κρατικής κυριαρχίας, της προσφυγής σε ένοπλη βία, είτε αυτή χαρακτηριζόταν πόλεμος «με τη νομική έννοια» είτε όχι. Επιπλέον, η απαγό-

¹⁰⁴ Westlake, *International Law, Part II, 2nd ed. 1913*, σ. 19.

ρευση της χρήσης ένοπλης βίας ως νομική επιταγή πλέον, είχε ως αποτέλεσμα να περιορισθεί το επιτρεπτό της μονομερούς χρήσης ένοπλης βίας σε μια μόνο αδιαμφισβήτητη περίπτωση, η οποία πλέον απέκτησε τη θέση εξαίρεσης σε απαγορευτικό κανόνα, που προβλέπεται από το δίκαιο: την άσκηση του δικαιώματος άμυνας.

Η άμυνα ως δικαιολογητικός λόγος για τη χρήση ένοπλης βίας αναγνωρίζονταν από τη Ρωμαϊκή περίοδο. Ο Κικέρων υποστήριξε σχετικά με την άμυνα, ότι *est haec non scripta sed nata lex*, ενώ ο Γάιος εξέφρασε την άποψη, ότι *adversus periculum naturalis ratio permetit se defendere*¹⁰⁵. Η άμυνα ως αιτία προσφυγής σε ένοπλη βία έγινε επικλητή από τη Βρετανική κυβέρνηση έναντι των ΗΠΑ για να αιτιολογηθεί η καταστροφή του πλοίου *Caroline* εντός του εδάφους των ΗΠΑ από τις Βρετανικές αρχές του Καναδά το 1837¹⁰⁶. Η Βρετανία αντιμετώπιζε εκείνη την εποχή ένοπλη εξέγερση στον Καναδά και το *Caroline* χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά όπλων και στασιαστών από τις ΗΠΑ στον Καναδά. Από τη σχετική αλληλογραφία μεταξύ των δύο κυβερνήσεων διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις για την επίκληση της άμυνας: η αναγκαιότητα χρήσης βίας σε άμυνα και η αναλογικότητα της ένοπλης αμυντικής δράσης. Αλλά η άμυνα, ως έννοια, δεν είχε αποκτήσει την θέση εξαίρεσης σε κανόνα δικαίου, από τη στιγμή που δεν υπήρχε κανόνας διεθνούς δικαίου που να απαγορεύει την χρήση ένοπλης βίας. Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, συνέβαινε μάλλον το αντίθετο. Επιπλέον, η άμυνα ταυτίζονταν με την ευρύτατη έννοια της «αυτό-συντήρησης» του Κράτους, η οποία επέτρεπε την προσφυγή σε ένοπλη βία για οτιδήποτε απειλούσε την «ύπαρξη» και τα συμφέροντα ενός Κράτους¹⁰⁷. Με άλλα λόγια, αποτελούσε έναν από τους πολλούς λόγους που ήταν σε θέση να επικαλεσθούν τα Κράτη για να χρησιμοποιήσουν ένοπλη βία. Αποτελούσε, όμως, τον μοναδικό από αυτούς τους λόγους, ο οποίος δεν ήταν ασυμβίβαστος με τη νέα φιλοσοφία, τη νέα *ratio* των διεθνών σχέσεων, την διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Θα ήταν παράλογο να μην είναι επιτρεπτή η μονομερής χρήση βίας σε περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας αναγκαιότητας να αμυνθεί ένα Κράτος, διότι εκ των πραγμάτων, ο θεσμοποιημένος μηχανισμός διατήρησης της ειρήνης δεν είναι δυνατόν να ενεργοποιηθεί αυτόματα. Δεν ήταν δυνατόν, με άλλα λόγια, το Κράτος θύμα της χρήσης βίας από άλλο Κράτος, να παραμείνει άπρακτο μέχρις ότου αναληφθεί δράση από τα θεσμοποιημένα κεντρικά

¹⁰⁵ Κικέρων, *Pro Milone*, IV. Γάιος, *Fr. para 1 ad Legem Aquiliam Dig.* Τα δύο έργα αναφέρονται στον Giraud, *La Théorie de la Légitime Défense*, 49 *RCADI* 691 (1934 II), σ. 706.

¹⁰⁶ Moore, *International Law Digest*, vol. ii, σσ. 409 επ. & 919 επ. R.Y. Jennings, *The Caroline and McLeod Cases*, 32 *AJIL* 82 (1938), σσ. 85, 89-91.

¹⁰⁷ Βλ. Hall ό.π. σ. 322. Brownlie ό.π. σσ. 42-43. Antonopoulos ό.π. σσ. 187-192.

όργανα. Το δίκαιο, είτε πρόκειται για διεθνές είτε εσωτερικό, αναγνωρίζει στα υποκείμενά του την αρμοδιότητα να αναλάβουν μονομερώς δράση με σκοπό να προστατευθούν σε περίπτωση που απειλείται η ασφάλειά τους από προηγούμενη παράνομη χρήση βίας εναντίον τους. Επομένως, η αναγνώριση μόνον της άμυνας ως βάση για μονομερή χρήση βίας, κάτω από σαφώς οροθετημένες προϋποθέσεις, δεν αντιστρατεύονται την νέα αντίληψη της πρωταρχικής σημασίας της διατήρησης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Η μεταβολή της πρακτικής των Κρατών έγινε σαφής ως αποτέλεσμα της σύναψης του Συμφώνου των Παρισίων του 1928¹⁰⁸, το οποίο αποκέρυσε τον πόλεμο ως μέσο εθνικής [με την έννοια κρατικής] πολιτικής, και τα συμβαλλόμενα Κράτη του οποίου θεώρησαν, ότι η μόνη περίπτωση προσφυγής σε ένοπλη βία μονομερώς ήταν η κατάσταση άμυνας. Το Σύμφωνο των Παρισίων του 1928 απετέλεσε την αφετηρία της δημιουργίας του κανόνα εθιμικού δικαίου της απαγόρευσης της χρήσης βίας μεταξύ Κρατών και απετέλεσε τη νομική βάση για να στοιχειοθετηθεί η κατηγορία για «εγκλήματα κατά της ειρήνης» κατά της Ναζιστικής ηγεσίας στο Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης. Τέτοιου είδους κατηγορία δεν θα μπορούσε να απαγγελθεί χωρίς την ύπαρξη, ως προαπαιτούμενου, ενός απαγορευτικού κανόνα για τη χρήση ένοπλης βίας. Τέλος, στο Άρθρο 2(4) του Χάρτη του ΟΗΕ η απαγόρευση της απειλής ή της χρήσης βίας απέκτησε τη συμβατική της διατύπωση, με εξαίρεση τη διάταξη του Άρθρου 51 του Χάρτη, η οποία επιτρέπει τη μονομερή χρήση βίας για να αποκρουσθεί μια ήδη εκδηλωθείσα ένοπλη επίθεση (armed attack) εναντίον ενός Κράτους¹⁰⁹, έως ότου το Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την αποκατάσταση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας¹¹⁰. Το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφασή του στην *Υπόθεση Νικαράγονα κατά ΗΠΑ* και στην γνωμοδότησή του στην *Υπόθεση της Νομιμότητας της Απειλής ή Χρήσης Πυρηνικών Όπλων*, έκρινε ότι το περιεχόμενο των Άρθρων 2(4) και 51 του Χάρτη του ΟΗΕ αποτελούσε μέρος του εθιμικού δικαίου¹¹¹. Επιπλέον, ο κανόνας της απαγόρευσης

¹⁰⁸ *Γενική Συνθήκη για την Αποκήρυξη του Πολέμου ως Μεθόδου Εθνικής Πολιτικής, Παρίσι, 1928*, 94 LNTS 57.

¹⁰⁹ Πρβλ. όμως H. Waldock, *The Regulation of the Use of Force by Individual States in International Law*, 81 RCADI 455 (1952 II), σσ.497-498. D.W. Bowett, *Self-Defence in International Law, Manchester 1958*, σσ. 188-189, 191, 192. R. Higgins, *Problems and Process. International law and How We Use It, Oxford, 1994*, σσ. 242-243. Οι παραπάνω συγγραφείς υποστηρίζουν ότι είναι επιτρεπτή η άσκηση του δικαιώματος άμυνας σε αναμενόμενη και επικείμενη επίθεση (anticipatory self-defence). Για την αντίθετη άποψη βλ. Brownlie, ό.π. σ. 272 επ. Antonopoulos ό.π. σ. 296 επ.

¹¹⁰ Βλ. Κεφ. VII του Χάρτη ΟΗΕ, Άρθρα 39-42.

¹¹¹ Βλ. *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua*

χρήσης βίας έχει αναχθεί σε κανόνα αναγκαστικού διεθνούς δικαίου (*jus cogens*), από τον οποίο δεν επιτρέπεται απόκλιση¹¹².

5. Το ισχύον νομικό πλαίσιο και απόπειρες αναβίωσης του δόγματος του Δικαίου Πολέμου στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο.

Το ισχύον σήμερα νομικό πλαίσιο που αφορά τη χρήση βίας μεταξύ Κρατών περιλαμβάνει την απαγόρευση της μονομερούς χρήσης ένοπλης βίας, την μονοπωλιακή αρμοδιότητα χρήσης βίας μέσω θεσμοποιημένων κεντροποιημένων μηχανισμών [Δράση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ σύμφωνα με τις διατάξεις του Κεφ. VII του Χάρτη. Δράση από περιφερειακούς οργανισμούς σύμφωνα με το Κεφ. VIII του Χάρτη του ΟΗΕ], και το δικαίωμα μονομερούς χρήσης ένοπλης βίας σε άμυνα, ως εξαίρεση στον απαγορευτικό κανόνα. Το εν λόγω ρυθμιστικό πλαίσιο έχει ως *ultima ratio* την διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, η οποία δεν επιτρέπεται να διαταράσσεται για οποιοδήποτε λόγο. Έτσι, στη σύγχρονη πραγματικότητα δεν ενδιαφέρει εάν η προσφυγή σε ένοπλη βία ενός Κράτους έχει «δίκαια» κίνητρα ή αποσκοπεί σε κάποιο «δίκαιο» στόχο. Η δικαιοσύνη, ως φιλοσοφία, αποτελεί τον επιθυμητό στόχο σε κάθε κοινωνία, η επίτευξη του οποίου είναι εφικτή μέσω της εφαρμογής του δικαίου [του νόμου]. Στη διεθνή κοινωνία, από την οποία απουσιάζει η κεντρική νομοθετική, δικαστική και εκτελεστική εξουσία, δεν υπάρχει πάντα η δυνατότητα, όπως το εσωτερικό των Κρατών, να παραχθούν, να ερμηνευθούν και να εφαρμοσθούν κανόνες δικαίου από ενιαίους, κεντροποιημένους φορείς με γνώμονα την επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος¹¹³. Σ' αυτή τη περίπτωση η περί δικαιοσύνης αντίληψη αφήνεται σε μεμονωμένα Κράτη, στα υποκείμενα του δικαίου, και, συνεπώς, πρόκειται για μια εντελώς υποκειμενική

(*Nicaragua v. USA*) [*Merits*], ICJ Rep. 1986, σ. 14, στις σσ. 99-100, 103-104, §§ 188, 195. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of July 8, 1996*, ICJ General List No 95, κείμενο στο 35 *ILM* 809 (1996), σ. 822.

¹¹² *Υπόθεση Νικαράγουα κατά ΗΠΑ*, ICJ Rep. 1986, σ. 14, σσ. 100-101, § 190.

¹¹³ Η έλλειψη αυτή φαίνεται να αντισταθμίζεται από τη λειτουργία του Διεθνούς Δικαστηρίου, το οποίο επιλύει τις διαφορές που αφορούν την οριοθέτηση θαλασσιών ζωνών με βάση αρχές επιείκας έτσι ώστε να επιτευχθεί δίκαιο αποτέλεσμα. Βλ. Κ. Ιωάννου & Α. Στρατή, *Δίκαιο της Θάλασσας, Εκδόσεις Α. Σάκουλλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998*, Κεφ. 13. Πρέπει, όμως, να επισημανθεί, ότι πρόκειται μόνο για τη συγκεκριμένη κατηγορία διαφορών και ότι το Δικαστήριο δεν έχει αυτόματα εκ του νόμου αρμοδιότητα να επιλύει τις διακρατικές διαφορές. Η αρμοδιότητά του είναι δοτή, εξαρτάται, δηλαδή, από τη συναίνεση των ενδιαφερομένων Κρατών. Βλ. Κ. Ιωάννου & Στ. Περράκη, *Διεθνής Δικαιοσύνη, τ. Α', Εκδόσεις Σάκουλλα Αθήνα-Κομοτηνή 1984*.

αντίληψη, η οποία συχνά ταυτίζεται με συγκεκριμένα κρατικά συμφέροντα. Η ιστορία των διεθνών σχέσεων αποκαλύπτει, ότι τα Κράτη δεν ενεργούν με βάση αλτρουιστικά κίνητρα και συχνά εμφανίζουν την προαγωγή των στενών τους συμφερόντων ως προαγωγή αρχών δικαιοσύνης. Η καταστροφή του Τούρκο-Αιγυπτιακού στόλου στο Ναυαρίνο από τους ενωμένους στόλους της Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας το 1827 κατά την περίοδο στην οποία διαπράττονταν αγριότητες σε βάρος του πληθυσμού της Πελοποννήσου, δεν απέτελεσε πράξη αλτρουισμού. Μπορεί δε να αντιπαραβληθεί με την ουδέτερη στάση μη-επέμβασης των Συμμαχικών ναυτικών δυνάμεων στη Σμύρνη το 1922.

Η έμφαση στην διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας σε συνδυασμό με την απαγόρευση χρήσης βίας, χωρίς επιθετικό προσδιορισμό που να αφορά το δίκαιο χαρακτήρα της, αποσκοπεί στην εξάλειψη οποιουδήποτε κινήτρου το οποίο θα ήταν δυνατό να επικαλεσθούν τα Κράτη μονομερώς για να προσφύγουν σε ένοπλη βία, με αποτέλεσμα να διαταραχθεί ή να καταρρεύσει η διεθνής ειρήνη. Η πικρία της Αυτοκρατορικής Γερμανίας κατά το τέλος του 19ου αιώνα ότι ήταν αποκλεισμένη ως μεγάλη δύναμη πολιτικά και οικονομικά από τη θέση που δικαιούτο στην παγκόσμια σκηνή, η αναζήτηση «ζωτικού χώρου» στην Ανατολική Ευρώπη από τη Ναζιστική Γερμανία στη δεκαετία του 1930, η «αδικία» σε βάρος της Αυτοκρατορικής Ιαπωνίας που δεν είχε πρόσβαση σε πρώτες ύλες, οδήγησαν αυτά τα Κράτη να ακολουθήσουν πολιτικές οι οποίες κατέληξαν στις δύο περισσότερο καταστροφικές ένοπλες συρράξεις της ιστορίας. Το επιτρεπτό της χρήσης βίας σε άμυνα, έχει πλέον τη θέση εξαίρεσης που προβλέπεται από το νόμο, και η άσκησή της εξαρτάται από προϋποθέσεις που θέτει ο νόμος και υπάγεται σε πολιτικό ή δικαιοδοτικό έλεγχο. Η άμυνα, ως μέσο προστασίας απέναντι σε προηγούμενη και παράνομη χρήση βίας, έχει το προσόν της αντικειμενικότητας, όσον αφορά την επίκληση και την άσκησή της. Επομένως, στο ισχύον διεθνές δίκαιο δεν γίνεται πλέον λόγος για *bellum justum*, αλλά για *bellum legale*¹¹⁴.

Η μόνη περίπτωση, στην οποία θεωρητικά είναι δυνατόν να συνεκτιμηθούν αρχές δικαιοσύνης όσον αφορά τη χρήση ένοπλης βίας είναι στο πλαίσιο της συλλογικής ασφάλειας που προβλέπεται στο Κεφ. VII του Χάρτη του ΟΗΕ¹¹⁵. Η πρακτική, ωστόσο, του Συμβουλίου Ασφαλείας, του οργάνου του ΟΗΕ, που έχει πρωταρχική αρμοδιότητα για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, δεν φαί-

¹¹⁴ Βλ. Kunz, *Bellum Justum and Bellum Legale*, 45 *AJIL* 528 (1951), σ. 532 επ.

¹¹⁵ Βλ. R. Falk, *The New States and International Legal Order*, 118 *RCADI* 7 (1966 II), σ. 101. Πρβλ. όμως D.A. Welch, *Justice and the Genesis of War*, Cambridge 1993, κυρίως σσ. 18-47, 186-216 (Κεφ. 7).

νεται να επηρεάζεται από αρχές δικαιοσύνης. Αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι πρόκειται για ένα πολιτικό όργανο, στα πλαίσια του οποίου συζητούνται θέματα που αφορούν αλληλοσυγκρουόμενα κρατικά συμφέροντα και η θέση, η οποία υιοθετείται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση αποσκοπεί στο να εξισορροπήσει αυτά τα συμφέροντα και να αποφύγει τον εκφυλισμό μιας κρίσης ή μιας μονομερούς χρήσης βίας σε ένοπλη σύρραξη μεγάλης έντασης, η οποία θα έθετε σε κίνδυνο τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Αρχές δικαιοσύνης και ανθρωπισμού φαίνεται ότι οδηγούν το Συμβούλιο Ασφαλείας να διατάξει ένοπλη δράση σε περιπτώσεις ανθρωπιστικών κρίσεων - βλ. η επέμβαση στην Σομαλία, η δημιουργία ζωνών προστασίας πληθυσμών-θυμάτων παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους στο Β. Ιράκ, Βοσνία και Ρουάντα¹¹⁶. Στην περίπτωση της Αϊτή διατάχθηκε ένοπλη δράση του ΟΗΕ εξαιτίας της ανατροπής της δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης της χώρας¹¹⁷. Η δυνατότητα δράσης του Συμβουλίου Ασφαλείας όμως περιορίζεται σημαντικά από την ύπαρξη συμφερόντων συγκεκριμένων Κρατών σε μια συγκεκριμένη υπόθεση, ειδικά των μονίμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας¹¹⁸. Φαίνεται πάντως ότι η δημοσιότητα των ανθρωπιστικών κρίσεων και η συνεπαγόμενη ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, ότι έχουν συμβάλει στη δυνατότητα επίτευξης συναίνεσης στους κόλπους του Συμβουλίου Ασφαλείας, έτσι ώστε να αναλαμβάνεται δράση σ' αυτές τις περιπτώσεις. Επιπλέον, η συζήτηση θεμάτων που αφορούν τέτοιου είδους καταστάσεις γίνεται υπό το φως του ήδη διαμορφωμένου νομικού πλαισίου προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του ανθρωπιστικού δικαίου των ενόπλων συρράξεων.

Αντίθετα, το Συμβούλιο Ασφαλείας φαίνεται να μην λαμβάνει υπόψη του την επίκληση του δίκαιου χαρακτήρα μιας μονομερούς χρήσης βίας από ένα Κράτος ή του θύματος της χρήσης βίας. Στην πρώτη περίπτωση η άποψη του Ιράκ ότι εισέβαλε στο Κουβέιτ τον Αύγουστο 1990, διότι περιήλθε σε μειονεκτική οικονομική θέση εξαιτίας της μείωσης της τιμής του πετρελαίου λόγω της αύξησης της παραγωγής του Κουβέιτ, αγνοήθηκε¹¹⁹. Ενώ στη δεύτερη περίπτωση, η ύπαρξη μιας γε-

¹¹⁶ Βλ. SC Res. 794 (1992) της 3 Δεκεμβρίου 1992 (Σομαλία - Επιχείρηση 'Αποκατάσταση της Ελπίδας'), SC Res. 688 (1991) της 5 Απριλίου 1991 (Β. Ιράκ), SC Res. 757 (1992) της 30 Μαΐου 1992 (Σεράγεβο), SC Res. 819 (1993) της 16 Απριλίου 1993 (Σρεμπρένιτσα), SC Res. 824 (1993) της 6 Μαΐου 1993 (Τούζλα, Ζέπα, Γκόραζντε, Μπίχατς), SC Res. 929 (1994) της 22 Ιουνίου 1994 (Ρουάντα).

¹¹⁷ SC Res. 940 (1994) της 31 Ιουλίου 1994.

¹¹⁸ Βλ. N.D. White, *Keeping the Peace*, 2nd ed., Manchester 1997, σσ. 8-31.

¹¹⁹ Βλ. Δελτίο Τύπου του Γραφείου Τύπου της Πρεσβείας του Ιράκ στο Λονδίνο, της 12 Σεπτεμβρίου 1990, στο E. Lauterpacht & others (eds.), *The Kuwait Crisis - Basic*

νικότερης διαφοράς - βλ. διακοινοτική σύγκρουση στην Κύπρο ή η διεκδίκηση τίτλου εδαφικής κυριαρχίας από το Μαρόκο στη Δυτική Σαχάρα - ή απλά η πολιτική υποστήριξη από μεγάλο μέρος των Κρατών μελών του ΟΗΕ προς το Κράτος που χρησιμοποίησε βία - βλ. η περίπτωση της εισβολής και κατοχής του Ανατολικού Τιμόρ από την Ινδονησία, ηγετικού μέλους του κινήματος των αδεσμεύτων και οικονομικού εταίρου πολλών Δυτικών Κρατών - είναι δυνατόν το Συμβούλιο Ασφαλείας να αποφύγει τον επιμερισμό ευθύνης και «δικαιοσύνης» για συγκεκριμένες ενέργειες, έτσι ώστε να διευκολυνθεί η επίλυση της διαφοράς. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, τα Κράτη (Τουρκία, Μαρόκο και Ινδονησία) που προσέφυγαν σε ένοπλη βία βρέθηκαν να κατέχουν σημαντικά τμήματα ή το σύνολο των εδαφών στα οποία επενέβησαν στρατιωτικά. Έτσι ελλείψει πολιτικής βούλησης στους κόλπους του ΟΗΕ να αποβληθούν αυτά τα Κράτη δια της βίας από τα εδάφη που κατέχουν, ο οργανισμός φαίνεται να τηρεί στάση ίσων αποστάσεων, η οποία δεν νομιμοποιεί μεν τη χρήση βίας αυτών των Κρατών, αλλά προσπαθεί να επιτύχει μέσω, ομολογουμένως, χρονοβόρων και επίπονων διαδικασιών την επίλυση αυτών των διαφορών, έτσι ώστε η «αδικία» η οποία δημιουργήθηκε να μην αποκατασταθεί δια της βίας μονομερώς.

Στην πρακτική των Κρατών, εκτός του πλαισίου των οργάνων του ΟΗΕ, μετά το 1945 παρατηρήθηκαν δύο περιπτώσεις απόπειρας επανεμφάνισης της έννοιας του δικαίου πολέμου. Η πρώτη οφείλεται στην εμφάνιση και καθιέρωση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών, ενώ η δεύτερη, ο «ιερός πόλεμος» των Μουσουλμάνων, προϋπήρξε ιστορικά και ήταν στη διάθεση οποιουδήποτε επιθυμούσε να τη χρησιμοποιήσει.

Η διαδικασία της αποαποικιοποίησης στην Ασία και την Αφρική δεν ήταν πάντα ειρηνική. Έλαβε, κυρίως στην Αφρική, την μορφή ένοπλου αγώνα από τα λεγόμενα εθνικό-απελευθερωτικά κινήματα κατά των αποικιακών δυνάμεων που διοικούσαν μεγάλες εδαφικές περιοχές της ηπείρου. Διατυπώθηκε τότε η άποψη από σημαντική μερίδα κυβερνήσεων και από συγγραφείς ότι η παρουσία της αποικιακής δύναμης συνιστούσε ένοπλη επίθεση κατά των αυτοχθόνων αποικιακών λαών, οι οποίοι μέσω των εθνικό-απελευθερωτικών κινήματων που αγωνίζονταν για την αυτοδιάθε-

Documents, Cambridge 1991, σσ. 73-75. Κ. Ιωάννου, Ο Πόλεμος στον Περσικό Κόλπο και το Διεθνές Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκουλλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σσ. 55-57. Η εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ καταδικάστηκε από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ με την Απόφαση 660 (1990) της 2 Αυγούστου 1990. Με την απόφαση 661 (1991) της 6 Αυγούστου 1990 το Συμβούλιο Ασφαλείας επέβαλλε οικονομικές κυρώσεις εναντίον του Ιράκ και με την Απόφαση 678 (1990) της 29 Νοεμβρίου 1990, ενέκρινε τη λήψη στρατιωτικών μέτρων για την αποβολή του Ιράκ από το Κουβέιτ.

σή τους είχαν δικαίωμα άμυνας κατά των αποικιακών δυνάμεων¹²⁰. Τα εθνικό-απελευθερωτικά κινήματα διεξήγαγαν τον ένοπλο αγώνα τους ως ανταρτικές ομάδες. Σύμφωνα με τη παραπάνω άποψη τρίτα Κράτη είχαν το δικαίωμα να παράσχουν σ' αυτά οποιαδήποτε υλική ενίσχυση (οπλισμό, στρατιωτική εκπαίδευση κλπ.) για την επίτευξη του στόχου τους. Αυτή όμως η πιθανότητα ερχόταν σε σύγκρουση με το κανόνα του διεθνούς δικαίου, σύμφωνα με τον οποίο οποιαδήποτε παροχή από ένα Κράτος τέτοιου είδους βοήθεια προς αντάρτες που μάχονται τη κυβέρνηση άλλου Κράτους, συνιστά παράνομη χρήση βίας κατά του δεύτερου Κράτους¹²¹. Οι υποστηρικτές της άποψης του επιτρεπτού της παροχής βοήθειας προς τα εθνικό-απελευθερωτικά κινήματα έδωσαν μεγάλη έμφαση στο σκοπό του ένοπλου αγώνα τους - την αυτοδιάθεση των αποικιακών λαών - και ο δίκαιος χαρακτήρας αυτού του αγώνα τονίσθηκε επανειλημμένα¹²². Από την άλλη πλευρά, η δια της βίας ενσωμάτωση της Πορτογαλικής αποικίας της Γκόα στην Ινδία το 1961, αιτιολογήθηκε ως προαγωγή του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών¹²³. Όσον αφορά την επίκληση του τζιχάντ, επανεμφανίστηκε με την άνοδο ισλαμικών καθεστώτων σε χώρες της Μ. Ανατολής (Ιράν, Σουδάν, Λιβύη) και έγινε από ιθύνοντες αυτών των χωρών, αλλά και από ένοπλες οργανώσεις, κατά του Ισραήλ, άλλων Δυτικών Κρατών (κυρίως των ΗΠΑ) και Μουσουλμανικών Κρατών με δυτικό προσανατολισμό (π.χ. Αίγυπτος) ή διαφορετικό Ισλαμικό δόγμα (π.χ. ο οκταετής πόλεμος μεταξύ των σουνιτών του Ιράκ και των σιιτών του Ιράν, 1980-1988) ή θεοκρατικό-μοναρχικό σύστημα διακυβέρνησης (π.χ. Σαουδική Αραβία). Υπάρχει, επομένως, αναβίωση του δόγματος του δικαίου πολέμου; Ο γράφων πιστεύει ότι τέτοιο συμπέρασμα δεν μπορεί να συναχθεί, για τους παρακάτω λόγους: Πρώτον, η υποστήριξη της άποψης ενίσχυσης των εθνικό-απελευθερωτικών κινήματων δεν διατυπώθηκε από τους οπαδούς της με όρους *bellum justum* αλλά με όρους *bellum legale*¹²⁴. Επομένως, προσαρμόσθηκε στο ισχύον δίκαιο της χρήσης βίας, πράγμα που φαίνεται ότι αποτελεί αναγνώριση της εγκατάλειψης του δόγματος του δικαίου πολέμου. Η περίπτωση της αιτιολογίας της Ινδίας για την ενσωμάτωση της Γκόα, από την άλλη πλευρά, συνάντησε την αντίδραση των μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας¹²⁵. Η Ινδία δεν καταδικάστηκε από το Συμβούλιο Ασφαλείας λόγω της αρνητικής ψήφου (βέτο) της

¹²⁰ Βλ. Antonopoulos ό.π. σ. 129 επ.

¹²¹ *Υπόθεση Νικαράγονα κατά ΗΠΑ*, ICJ Rep. 1986, σ. 14, σσ. 103, 118-119, §§ 195, 228.

¹²² Βλ. Dinstein ό.π. σσ. 67-69.

¹²³ Antonopoulos ό.π. σσ. 143-144.

¹²⁴ Πρβλ. όμως *Υπόθεση Νικαράγονα κατά ΗΠΑ*, ICJ Rep. 1986, σ. 14, σ. 351 § 180 (διστάμενη γνώμη του Δικαστή Schwebel).

¹²⁵ Βλ. Επτά από τα έντεκα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας αποδοκίμασαν την ενέρ-

ΕΣΣΔ, η οποία δόθηκε για καθαρά πολιτικούς λόγους που αντανάκλουν το κλίμα του ψυχρού πολέμου στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η χρήση βίας από την Ινδία επιδοκιμάστηκε. Η πλειοψηφία των άλλων Κρατών στο Συμβούλιο την καταδίκασε, και αυτού του είδους η αντίθεση στη συγκεκριμένη πρακτική εμπόδισε τη δημιουργία εθιμικού δικαίου υπέρ του επιτρεπτού της χρήσης ένοπλης βίας για την προαγωγή ενός δίκαιου σκοπού. Όσον αφορά την επίκληση του τζιχάντ από ορισμένα Κράτη, φαίνεται ότι είχε χαρακτήρα καθαρά ιδεολογικό για τη συστράτευση του πληθυσμού τους στην προαγωγή μιας συγκεκριμένης πολιτικής¹²⁶. Οι περιπτώσεις, όμως, της χρήσης βίας σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση αντιμετωπίζονταν, όχι υπό το πρίσμα του τζιχάντ, αλλά του ισχύοντος δικαίου της χρήσης βίας μεταξύ Κρατών. Έτσι η χρήση βίας από το Ιράκ κατά του Ιράν το Σεπτέμβριο του 1980 αξιολογήθηκε με αναφορές των εμπλεκόμενων Κρατών στις έννοιες της ένοπλης επίθεσης και νόμιμης άμυνας¹²⁷. Επιπλέον, στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ τα Αραβικά Κράτη πάντα αντέκρουαν την αιτιολογία του Ισραήλ για τις χρήσεις βίας εναντίον τους, η οποία βασιζόταν στο δικαίωμα άμυνας, με επιχειρήματα, τα οποία δεν είχαν καμία σχέση με την έννοια του «ιερού πολέμου». Έτσι, στην περίπτωση της από αέρος καταστροφής του Ιρακινού πυρηνικού αντιδραστήρα OSIRAK από την Ισραηλινή αεροπορία το 1981, η οποία αιτιολογήθηκε ως άσκηση του δικαιώματος άμυνας σε αναμενόμενη ή επικείμενη επίθεση, ο αντιπρόσωπος του Ιράκ αντέτεινε, ότι η χώρα του ήταν συμβαλλόμενο μέρος στην Συνθήκη του 1968 για τη Μη-Διάδοση των Πυρηνικών Όπλων και ότι είχε υπαγάγει το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράκ στον έλεγχο της Διεθνούς Επιτροπής Ατομικής Ενέργειας¹²⁸. Με αυτόν τον τρόπο το Ιράκ αρνούνταν οποιαδήποτε μη-ειρηνική χρήση του πυρηνικού του αντιδραστήρα το 1981 γενικότερα, και ειδικότερα εναντίον του Ισραήλ.

6. Συμπέρασμα

Η έννοια του δικαίου πολέμου στο διεθνές δίκαιο εντάσσεται στην γενικότερη τάση ρύθμισης της ένοπλης βίας μεταξύ πολιτειών, η οποία ανάγεται στην εποχή

γεια της Ινδίας. Ο Μόνιμος Αντιπρόσωπος των ΗΠΑ στον ΟΗΕ, δήλωσε ότι, η πραγματοποίηση της αποαποικιοποίησης με βάση την Απόφαση 1514 (XV) της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ, δεν ήταν δυνατή μέσω της χρήσης ένοπλης βίας. Βλ. SCOR 16th yr. 988mtg. para 93.

¹²⁶ Βλ. Nawaz, ό.π. σσ. 47-48

¹²⁷ Βλ. K.H. Kaikobad, *Self-Defence, Enforcement Action and the Gulf Wars 1980-1988 and 1990-1991*, 63 *BYIL* 299 (1992). Antonopoulos ό.π. σσ. 162, 165, 230-231.

¹²⁸ Βλ. SCOR 36th yr. 2280th mtg, para 37.

της Ελληνικής αρχαιότητας. Η αρχική διατύπωση της έννοιας του *iustum bellum* στην αρχαία Ρώμη, η οποία αφορούσε την προσφυγή σε πόλεμο σύμφωνα με το τυπικό που όριζε το Ρωμαϊκό δίκαιο, έλαβε ουσιαστικό περιεχόμενο στα κείμενα των πατέρων της Δυτικής Εκκλησίας, μόνον μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού. Ωστόσο, δεν φιλοδοξούσε να θέσει, ούτε έθεσε ως προαπαιτούμενο την κατ' αρχήν απαγόρευση του πολέμου. Απλά πρότεινε ένα πλαίσιο, το οποίο συνιστούσε έναν συμβιβασμό της κατά βάση ειρηνιστικής διδασκαλίας του Χριστιανισμού με την πατροπαράδοτη πρακτική της προσφυγής σε πόλεμο από την κοσμική εξουσία. Έτσι, η λειτουργία του δόγματος του δικαίου πολέμου ως ανασταλτικού παράγοντα της παραδοσιακής ελευθερίας των κοσμικών ηγεμόνων να προσφεύγουν σε πόλεμο ήταν ζήτημα, το οποίο είχε άμεση σχέση με την πραγματική θέση (όσον αφορά την πολιτική της ισχύ) μιας συγκεκριμένης κοσμικής εξουσίας σε μια πολιτεία, η οποία καθόριζε το βαθμό ουσιαστικής επίδρασης αυτής της θεωρητικής κατασκευής. Σε περιπτώσεις ύπαρξης ισχυρής κοσμικής εξουσίας, όπως στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία, η έννοια του δικαίου πολέμου δεν είχε κανένα απολύτως ανασταλτικό αποτέλεσμα και γι' αυτό δεν απέτελεσε ποτέ την βάση για τη δημιουργία ενός συνεπούς δόγματος σχετικού με την προσφυγή σε πόλεμο. Αντίθετα, ο πολιτικός κατακερματισμός της Δυτικής Ευρώπης, σε συνδυασμό με την ύπαρξη ενός ισχυρού και κεντρικού φορέα θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας, του Πάπα, ευνόησε, τουλάχιστον θεωρητικά, την ανάπτυξη της έννοιας του δικαίου πολέμου. Η ύπαρξη του Πάπα, και αργότερα του Αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, παρείχε σε ένα τρίτο μέρος την δυνατότητα να κρίνει αντικειμενικά εάν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις για προσφυγή σε δίκαιο πόλεμο. Αυτή η δυνατότητα εξέλειπε με την αποδυνάμωση των δύο παραπάνω φορέων εξουσίας και την εμφάνιση των λεγόμενων εθνικών Κρατών. Η αρχή της Κρατικής κυριαρχίας, σύμφωνα με την οποία δεν αναγνωριζόταν καμία ιεραρχικά ανώτερη αρχή επάνω από τα Κράτη, είχε ως συνέπεια την αναγνώριση της αποκλειστικής αρμοδιότητας των Κρατών να κρίνουν πότε μια προσφυγή σε πόλεμο ήταν δίκαια ή όχι, την επίκληση δίκαιων λόγων όχι με βάση τις απόψεις των θεωρητικών του διεθνούς δικαίου της εποχής αλλά με γνώμονα το συμφέρον του Κράτους και τον αποκλεισμό της κρίσης επί του δικαίου ή όχι χαρακτήρα ενός πολέμου εκ μέρους τρίτων Κρατών. Έτσι, αναπόφευκτα η θεωρία του διεθνούς δικαίου οδηγήθηκε στο να αποδεχθεί, ότι ένας πόλεμος ήταν δυνατόν να είναι δίκαιος και ως προς τους δύο εμπολέμους και ότι ο δίκαιος ή όχι χαρακτήρας του πολέμου δεν ενδιέφερε το διεθνές δίκαιο, το οποίο περιορίστηκε στην ρύθμιση της διεξαγωγής και όχι της προσφυγής σε πόλεμο. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν η δημιουργία του λεγόμενου *jus in bello*, των κανόνων του διεθνούς δικαίου που αφορούν την διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων, και του δικαίου της ουδετερότητας. Η απαλλαγή του *jus in bello* από οποιαδήποτε έννοια δικαιοσύνης είχε ως σημαντικό αποτέλεσμα τον εξανθρωπι-

σμό της διεξαγωγής του πολέμου μέσω του περιορισμού ή της απαγόρευσης πρακτικών απάνθρωπης μεταχείρισης του ενός εμπολέμου από τον άλλο. Η ανάπτυξη του δικαίου της ουδετερότητας, από το άλλο μέρος, συνετέλεσε στο να περιορισθούν οι συνέπειες του πολέμου αποκλειστικά στις σχέσεις μεταξύ των άμεσα εμπλεκομένων Κρατών, εξασφαλίζοντας την ομαλότητα στις οικονομικές, εμπορικές και διπλωματικές σχέσεις των τρίτων Κρατών τόσο μεταξύ τους όσο και με τους δύο εμπολέμους. Ωστόσο, η εγκατάλειψη του δόγματος του δικαίου πολέμου είχε ως αποτέλεσμα την απουσία του λεγόμενου *jus ad bellum*, δηλαδή κανόνων δικαίου που να ρυθμίζουν το δικαίωμα προσφυγής σε πόλεμο. Η ανάγκη εισαγωγής τέτοιων κανόνων εμφανίσθηκε ως αποτέλεσμα των δύο Παγκοσμίων συρράξεων κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα, οι καταστροφικές συνέπειες των οποίων οδήγησαν στην απαγόρευση της χρήσης ένοπλης βίας μεταξύ Κρατών. Η εκ του νόμου απαγόρευση της χρήσης ένοπλης βίας στο ισχύον δίκαιο, είναι ανεξάρτητη από τον δίκαιο ή άδικο χαρακτήρα της τελευταίας, με μόνες επιτρεπτές εξαιρέσεις την χρήση βίας στα πλαίσια του συστήματος συλλογικής ασφάλειας του ΟΗΕ και της μονομερούς χρήσης ένοπλης βίας σε άσκηση του δικαιώματος άμυνας. Αποτέλεσμα αυτού είναι ότι το ισχύον διεθνές δίκαιο εγκατέλειψε οριστικά την έννοια του *bellum justum* υπέρ της έννοιας του *bellum legale*. Ο δίκαιος πόλεμος εξακολούθησε να γίνεται επικλητός στη σύγχρονη εποχή, αλλά μόνον σε πολιτικό ή ηθικό πλαίσιο. Η υποκειμενικότητα της δικαιοσύνης, ως λόγου προσφυγής σε ένοπλη βία, σε μια διεθνή κοινωνία, από την οποία απουσιάζουν κεντρικοί μηχανισμοί παραγωγής κανόνων δικαίου, καταστολής και επίλυσης των διαφορών με αυτεπάγγελτη και υποχρεωτική αρμοδιότητα και στην οποία τα Κράτη και η αρχή της κρατικής κυριαρχίας εξακολουθούν να παίζουν σημαντικό ρόλο, θα είχε επιζήμιες επιπτώσεις και θα έθετε τροχοπέδη στην εξέλιξή της σε ένα περισσότερο συμπαγές κοινωνικό σύνολο. Είναι προτιμότερη η χρήση το νόμου ως μέσου για την επίτευξη «δικαίων» αποτελεσμάτων σε διεθνές επίπεδο, παρά η επίκληση αρχών δικαιοσύνης, όπως γίνεται αντιληπτή υποκειμενικά από κάποιο μεμονωμένο μέλος της διεθνούς κοινωνίας, αγνοώντας το δίκαιο. Μάλιστα, η επίκληση αρχών δικαιοσύνης ως βάσης για τη μονομερή χρήση ένοπλης βίας θα ήταν καταστροφική οποιασδήποτε έννοιας διεθνούς κοινωνίας και θα καθιστούσε τον κόσμο λιγότερο ασφαλή.

ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΜΕ ΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΕνΚΠολΔ 73, ν. 2251/1994 άρθρο 8

Ευθύνη του δικηγόρου από την παροχή των νομικών υπηρεσιών του

Η παροχή δικηγορικών υπηρεσιών δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ν. 2251/94 με τον οποίο δεν καταργήθηκε η ειδική ρύθμιση του άρθρου 73 ΕνΚ.ΠολΔ (πλειοψ.). *Αντιθέτως*, από τη διατύπωση των άρθρων 1 παρ. 4 περ.β' και 8 παρ.2 εδ.β' του ν. 2251/94 προκύπτει ότι οι δικηγόροι εμπίπτουν στο νόμο αυτό, αφού παρέχουν υπηρεσίες κατά τρόπο ανεξάρτητο στο πλαίσιο ασκήσεως της επαγγελματικής τους δραστηριότητας (μειοψ.).

Η ρύθμιση της ευθύνης των δικηγόρων με το άρθρο 73 ΕνΚΠολΔ δεν αντίκειται στα άρθρα 4 και 20 παρ. 1 του Συντάγματος (πλειοψ.). *Αντιθέτως*, η ρύθμιση αυτή είναι αντισυνταγματική εισάγοντας αδικαιολόγητα προνομιακή μεταχείριση των δικηγόρων έναντι των άλλων ελεύθερων επαγγελματιών (μειοψ.).

Ολομέλεια Αρείου Πάγου 18/1999

(Σύνθεση: Σ. Ματθίας, Γ. Βελλής, Ε. Κρουσταλάκης, Ε. Χαριτάκης, Ι. Μυγιάκης, Θ. Πρασουλίδης, Α. Καραγεώργης, Χ. Γεωργακόπουλος, Γ. Κρασσάς, Γ. Νικολόπουλος, Η. Βλάσσης, Ε. Δαγιάσκος, Π. Μεϊδάνης, Α. Ντόβα, Γ. Φιλιππάτος, Σ. Μοσχολέας, Χ. Παλληοκόστας, Π. Φιλιππόπουλος, Δ. Λινός, Λ. Λυμπερόπουλος, Λ. Ρακιντζής, Ε. Τσακόπουλος. Εισαγγελέας: Π. Δημόπουλος).

Η ένδικη διαφορά άρχισε με τις από 10.10.1995 και 25.6.1996 αγωγές που κατατέθηκαν στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης. Εκδόθηκαν οι αποφάσεις: 10725/1997 του ιδίου Δικαστηρίου και 3337/98 του Εφετείου Θεσσαλονίκης*.

Την αναίρεση της τελευταίας απόφασης ζητεί το ενάγον-αναιρεσείον με την από 18.1.1999 αίτησή του, την οποία έφεραν προς συζήτηση στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, με την 11/1999 κοινή πράξη ο Πρόεδρος και ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, επειδή με αυτή τίθεται νομικό ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος

Επειδή, στο άρθρο 1 του ν. 2251/1994 «περί προστασίας των καταναλωτών» εξαγγέλλεται η μέριμνα της Πολιτείας για τη διαφύλαξη της υγείας, της ασφάλειας και των οικονομικών συμφερόντων των καταναλωτών, καθώς και για την οργάνωση και λει-

* Οι αποφάσεις αυτές δημοσιεύονται εδώ, αμέσως μετά την Αρεοπαγητική.